

ENGELS ÉS AZ ALGÉRIAI GYARMATI HÁBORÚ

Acs Tibor

Engels értékes hadtudományi hagyatékának és kutatási módszereinek tanulmányozása, értelmezése és hasznosítása korántsem tekinthető teljesnek és befejezettnek. Vonatkozik ez a XIX. századi hadügy és háborúk, elsősorban a gyarmati és felszabadító háborúk történetével foglalkozó műveire.

A hadtörténeszek nagyon keveset foglalkoznak azzal a fegyveres küzdelemmel, amelyet Ázsia, Amerika és Afrika népei vívtak a gyarmatosítók ellen a XIX. században. Pedig e háborúk elemzése a hadviselő felek állami, társadalmi, gazdasági és politikai fejlettségnek különböző fokát, az eltérő haditechnikai felszerelést és hadviselést tekintve szerfölött tanulságosak. A XIX. századi „kis” háborúk tudományos feldolgozása és figyelembe vétele nélkül nem lehet sokoldalúan általánosítani a közelmúlt vagy a jelenleg is folyó helyi háborúk tanulságait sem.

Engels a „kis” háború kutatásának jelentőségéről

A XIX. század a kapitalizmus teljes kibontakozásának kora, s amelyre katonailag az a jellemző, hogy az európai burzsoá hadügy játszik vezető szerepet. A tőkés fejlődés ellentmondásainak kiéleződése Ázsia, Afrika, Amerika és Európa számos országában különböző típusú, „nagy” és „kis” háborúkat robbant ki. A hadügy jellegzetességét különösen a „nagy” háborúk: a napóleoni, a krími, az itáliai, az osztrák—porosz, a francia—porosz háborúk determinálták. Ezek mellett azonban az úgynevezett „kis” háborúk is hatással voltak a hadügy jellemző vonásainak és a XIX. századi „nagy” háborúk legfontosabb jegyeinek kialakulására.

Engels végrehajtotta a XIX. századi háborúk társadalmi-politikai és katonai tudományos vizsgálatát és kategorizálását. A különböző típusú háborúk hadtudományi feldolgozása során használta a „kis” és „nagy” jelzőt is.

A „kis” háború a XVIII. és a XIX. század katonai irodalmában elfogadott és szokásos kifejezés, amellyel általában két hadviselő fél, a

reguláris hadsereg és a gerillák (irreguláris erők) egymás ellen alkalmazott, de nem kevés esetben a szemben álló reguláris erők hadviselési módjait és a fegyveres küzdelem méreteit jelezték. A „kis” háború hadviselési módjait a váratlan rajtaütések, a csapdabaejtések, a kisebb helyőrségek lerohanása, az ellenség hátában folytatott harctevékenység jellemzi anélkül, hogy a hadviselő felek nagyobb erőkkel döntő ütközeteket vívtak volna. A „kis” háború fogalma alatt lényegében a gerilla-, a partizánhadviselést értették. Az eléggé pontatlan, de a közhasználatban polgárjogot szerzett „kis” háború jelzót, illetve kifejezést — amely nem a háború társadalmi-politikai jellegére, hanem annak katonai oldalára, azon belül is a fegyveres küzdelem méreteire és a hadviselés módjaira utalt — Marx és Engels ilyen értelemben használták műveikben.

Engels sokirányú hadtörténeti kutatásának egyik fő területe volt a felszabadító és gyarmati, az ún. „kis” háborúk problematikájának feldolgozása. E közben Marxszal együtt vette vizsgálat alá az 1830-ban megkezdődött és 1890-ig elhúzódó francia—algériai „kis” háborút és katonai következményeit.

Marx és Engels kortársként figyelemmel kísérték a háború eseményeit, de érthető okokból nem juthattak hozzá minden fontos forráshoz. A nyilvánosan megjelent könyvészeti anyagot használták fel munkájuk során. Engels: „Ertekezés önkéntesek számára”¹ című hadtudományi cikkgyűjteményének előszavában ezt meg is jegyzi: „Aligha szükséges előrebocsátani — írta Engels —, hogy a cikkekben foglalt tények, például a huzagolt csövű puskára, a francia könnyűgyalogságra stb. vonatkozó, se nem újak, se nem eredetiek; ellenkezőleg, az ilyen cikkek szükségképpen nagyrészt kompilációk különböző forrásokból, amelyek felsorolása mind amellet feleslegesnek látszik. *Eredetieknek tekinthető részek csupán a szerző végkövetkeztetései és a nézeteit ismertető fejtegetések.*”² (Kiemelés tőlem — Á. T.)

A marxista hadtörténelem számára az idézet utolsó mondata, az engelsi „*végkövetkeztések*” és a „*nézeteit ismertető fejtegetések*” adják a legfontosabb általános és sajátos, tudományos és módszertani értéket a háború és a hadügy történetének vizsgálatához.

Ismert Marxnak és Engelsnek az a tudományos tevékenysége, melyet az „New American Cyclopaedia” hadtudományi címszavainak megírásában vállaltak.³ A hadtörténet módszeres, a későbbiekben egyre széle-

¹ 1861 márciusában a „Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire” című folyóirat különnyomatban — Essay addressed to Volunteers. London and Manchester, 1861. — újra kiadja Engels következő öt cikkét: „A huzagolt csövű puská története”, „A francia könnyűgyalogság”, „Az önkéntes tüzérség”, „Az önkéntes műszaki csapatok”, „Angol önkéntes lövészek szemléje.” Engels e cikkekben nagy gondot fordít az algériai „kis” háború és a hadügy összefüggéseinek vizsgálatára.

² Marx—Engels Művei (a továbbiakban — MEM) 15. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1966. 239. o.

³ A „New American Cyclopaedia”-t a „New York Daily Tribune” köréhez tartozó amerikai haladó polgári személyiségek adták ki, G. Ripley és Ch. A. Dana szerkesztésében, az Amerikai Egyesült Államok és Európa sok jelentős tudósának bevonásával. Az „Cyclopaedia” 16 kötetben 1858-tól 1863-ig jelent meg New Yorkban a D. Appleton and Company kiadónál. Változatlan új kiadása megjelent 1868—69-ben. Marxot az „Cyclopaedia” szerkesztősége a Marx által javasolt címszójegyzék alapján megbízta, elsősorban hadtudományi-katonai címszók megírásával. A címszók nagy részét Marx helyett Engels írta meg és a munkával kapcsolatos problémákat folyamatosan megbeszélték egymással. A címszók a

sebb területeket felölelő kutatásával és feldolgozásával a Marx által „Tábornok”-nak becézett Engels megvetette a marxista hadtudomány alapjait.

Engels 1857. május 28-án Marxhoz írt levelében javaslatot tesz a megírandó címszavakra. Ebben a listában szerepel először az „Algéria” és „Bugeaud” címszó.⁴ Marx és Engels már ez előtt is több írásukban foglalkoztak az algériai háború problémájával, a francia hadügyre és hadviselésre tett hatásával, a proletariátus harca számára levonandó néhány igen fontos tanulságával. De módszeres elemzését és e témából a marxista alapokat ekkor, 1857-ben fektetik le. A mai ismereteink teljes mértékben igazolják tudományos megállapításaikat, és csak egy-két helyen szükséges néhány tényadatot helyesbíteni.

Clausewitz kortársa volt Carl von Decker porosz vezérőrnagy (1780—1844), a neves burzsoá katonai teoretikus, aki több hadtudományi munka szerzője. Ő volt a korszak egyik elismert „kis” háború teoretikusa. Decker 1822 márciusában megjelent „A kis háború az újabb hadvezetés felfogásában”⁵ című munkája nagy sikert aratott és négy kiadást ért meg 1844-ig. A kitűnő burzsoá szakértő nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is bonckés alá vette a „kis” háború hatását a hadügy és különösen a hadművészet fejlődésére. Hadtudományi vizsgálata kiterjedt a XIX. század egyik leghírhedtebb „kis” háborújára, amely Algériában folyt. Decker 1842 őszén Algériába utazott, hogy sze-

szervő neve nélkül jelentek meg az „Cyclopeadia”-ban. Marx és Engels szerzőségének megállapításához kettőjük levélváltása, Marx és Dana levelezése, Marx jegyzetkönyvei, valamint a kéziratos hagyatékban fellelhető egyéb anyagok szolgáltak alapul. A MEM. 14. kötetében 67 címszót találunk.

⁴Marx, Karl-Engels, Friedrich: Briefwechsel. II. Band: 1854—1860. Berlin, Dietz Verlag. 1949. 245. o.

⁵Lásd Decker, Carl: Der kleine Krieg im Geiste der neueren Kriegführung. Oder: Abhandlung über die Verwendung und den Gebrauch aller drei Waffen im kelinen Kriege. Berlin, Vofen, 1822. — A 235. oldalas mű részletesen foglalkozik a kis háború fogalmával, a „kis” háborút vivő fegyvernemek — gyalogság, lovasság, tüzérség — csapataival és harcrendjükkel.

Decker fontosabb tételeit érdemes ismertetni. Elismeri: „Nehéz megválaszolni a kérdést: „Mi a kis háború?” Definíciója szerint: „A kis és nagy összehasonlítása nem azt a különbséget jelenti, hogy alárendelt a kis háború a nagy háború mellett... Az ellenségnek kis háborúval veszteségeket okozhatunk döntő csata nélkül. Mivel minden csata elsődleges célja, hogy az ellenségnek veszteségeket okozunk, ezért minden harc a kis vagy nagy háború fogalmába tartozik” (Decker: i. m. 1. o.) Decker szerint a „kis” háború az alábbi „célokért folyik”: 1. A hadsereg és részeinek biztosítására. 2. Az összeköttetés fenntartására. 3. A terep és az ellenség fő állásainak felderítésére. 4. Az utánpótlás és ellátás megszervezésére. „5. Veszteségeket okozni az ellenségnek a döntő csata kockázata nélkül. Olyan feladatok megoldása, amelyekben a csel jobban célra vezet, mint a nagy háború követelményeinek megfelelő erő. „A négy első célt a „kis” háború szabályos „nagy” háborúban oldja meg” az ötödik cél elérésénél, van a különbség”. Decker szerint „a kis háború úgy viszonylik a nagyhoz, mint a szétszórt harc a tömegharchoz” és a hadművészetileg ellentétpárok „szabályos—szabálytalan, kötött—kötetlen” jellemzik. (Uo. 2—3. o.) „A kis háború egyik jellemzője — írja a továbbiakban Decker —, hogy céljainak elérésére mindig kis egységeket alkalmaznak (ez a körülmény vezetett például oda, hogy ezt a háborút: kis háborúnak nevezzük) és sok egyéb — sajátos — tényező lép fel emellett. Ezért indokolt, hogy a kis háborút a hadművészet külön részeként kezeljük. Mivel azonban a kis és nagy relatív fogalmat takarnak, ebből következően a hadvezetés sajátosságai, ezért nem lehet a kis háborút lekicsinyelni és a nagyból levezetni, mivel ennek sajátosságai mások.” (Uo. 4. o.)

Decker munkájának negyedik kiadását (Berlin, Vofen und Bromberg, 1844.) átdolgozta. A kis háború öt célja helyett hatot fogalmaz meg és az új cél az ötödik, a régi ötödik a hatodik helyre kerül. „5. Mellék célokért vívott háború, az úgynevezett támpont háború, vagy polgárháború”. (Decker: i. m. 4. o.) Kijelenti, hogy „a kis háború a hadtörténelem jelentékeny része nem járt le és nem tűnt el. A csapatoknak el kell sajátítani a kis háború szabályait: az önállóságot, a körültekintést, a csel, a rugalmasságot, a mozgékonyt.” (Decker: i. m. 7. o.)

mélyesen ismerje meg az ott folyó háború jellegzetességeit. Kétkötetes munkája 1844-ben jelent meg.⁶

Decker az európai francia gyarmati hadviselés és az algériai arab és kabil nomád afrikai hadviselés vezetésének a tények tükrében való sokoldalú és pozitív vizsgálatát, értékelését végezte el.⁷ Decker munkájára forrásként lehet támaszkodni, adatait és következtetéseit az Algériában lezajlott „kis” háború ismertetésénél és értékelésénél feltétlenül figyelembe kell venni. Engels írásaiból is kitűnik, hogy felhasználta Decker algériai „kis” háborúval foglalkozó munkáját.

A francia—algériai „kis” háború történetének vázlata

Engels 1857 szeptemberében írta meg a lexikon jellegének megfelelően, de a fő súlyt a francia—algériai háború elemzésére helyezve, „Algéria” című tanulmányát.⁸ Ebben bemutatja a tengeri kalózok által félelmetes hírnévre szert tett és a XVI. századtól névlegesen török fennhatóság alatt álló ország földrajzi és gazdasági viszonyait, a társadalmát és történelmét.⁹

Engels munkájában jelzi, hogy a francia hódítás igazi okait nem Huszein dej híres „légycsapó ütése” idézte elő.¹⁰ A fegyveres intervenciót is csak három évvel később, 1830. január 31-én határozták el Algéria ellen. Ekkor Franciaországban az új Polignac-kormány megalakulása következtében nőtt a feszültség és a politikai válság jelei mutatkoztak.

Ilyen helyzetben szánta rá magát a monarchia, hogy az algériai „incidenst” ürügyül használja fel arra, hogy egy tekintélyt növelő háború segítségével számolja fel nehézségeit. A katonai expedíciónak az volt a célja, hogy bizonyos hadisikereket érjen el, amellyel X. Károly koronáját újból bearanyozhatja. A francia burzsoázia a brittel versenyezve

⁶ Decker, Carl: Algérien und die dortige Kriegführung. Bb. 1. Algérien und dessen Bewehner. Berlin, Herbig, 1844. XXIV., 408 o. 4. térk.: Bb. 2. Die französische Armee in Algerien. Berlin, Herbig, 1844. XII. 316. o. — Decker tábornok műve nagyon sok helyes tudományos megállapítást tartalmaz és helyenként pedig kimondottan nagy rokonszenvvel ír a szabadságukért küzdő algériaiakról. Tisztában volt a franciák törekvéseivel és világosan látta, hogy „ennek az egészségtelen háborúnak nem lehet más célja, mint az ország gyarmatosítása.”

⁷ Uo. 5. o.

⁸ Lásd MEM. 14. köt. 18—25. o. — A tanulmány megírásához Engels egyik fő forrása a „Wigands Konversations lexikon” első kötetében (Lipce, 1846.) megjelent „Algir” című volt.

⁹ Ageron, Charles-Robert: Histoire de L'Algérie contemporaine 1830—1969. Paris, Presses Universitaires de France, 1969. 6—8. o. és Gallisot, R.-Valensi, L.: Le Maghreb pré-colonial: mode de production archaïque ou mode de production féodal? La Pensée, 1968. decemberi (142) szám. 57—93. o. — Valensi Algériával kapcsolatban az archaikus termelési mód modelljét elemzi. Gallisot a feudális termelési mód három útját definiálva a „féodalitét de commandent” modellt próbálja a gyarmatosítás előtti Algéria viszonyaira alkalmazni. A feudális jellegű államban a hatalmat a janicsárok által választott dej gyakorolta. A dejenk kormánya, közigazgatási és bírói intézménye, rendőrsége, hajóhada és hadserege volt. A kormányzás az oráni, titeri és constantinei tartományokra oszlott, amelyet bejek igazgattak. Elvben a dej és a bejek fennhatósága az egész lakosságra kiterjedt, de a nomád arab és kabil törzseket illetően nagyon viszonylagos volt.

¹⁰ 1827. április 30-án Huszein dej szövetségbe keveredett Deval francia konzullal, mert az kijátszotta az algériai alattvalókkal szemben — a gabonaszállítások következtében — fennálló francia adósságok kifizetésében. A vita hevében a dej állítólag pávafarok-legyőzőjével arcul ütötte Devalt. Ezt az incidenst a francia kormány ürügyül használta arra, hogy blokád alá vegyék az algériai partokat. A tengeri blokádát a franciák 1830-ig, Algéria meghódításának elkezdéséig fenntartották.

azonban többet akart: rendszerváltozást, szabad fejlődést és gyarmati pozíciókat. Engels szavaival élve a fő vonzerőt „Algéria, a világ egyik legtermékenyebb országa” jelentette, „amely húsz óránnyira fekszik Franciaországtól”.¹¹ Az algéri expedíció a bukásra ítélt trón utolsó védelmezői által presztízs okokból kezdeményezett hadművelet, egy terjeszkedésre vágyó osztály javára hódító háborúvá, Algéria gyarmatosításává alakult át.¹² A francia uralkodó körök nagy jelentőséget tulajdonítottak Algéria meghódításának, mert szilárd kiindulópontként szolgált afrikai terjeszkedésükhöz. Algériát az elsőknek megszervezett gyarmatot a milliós tömeggé növekedett európai telepesek segítségével a francia imperializmus a legtovább — 1962-ig bitorolta.

Témánk megköveteli, hogy Engels útmutatásai alapján röviden ismertessük e hódító háború különböző szakaszait és a hadviselő felek hadművészetének leglényegesebb vonásait. A háború nehéz és elkéseredett volt. A fegyveres küzdelem során óriási méretű népi jellegű algériai ellenállás bontakozott ki. Ez a háború 1830-tól 1890-ig, körülbelül hatvan esztendeig tartott. Igaz, voltak közben viszonylagos nyugalmi időszakok is, de ilyenkor halmozódott fel a franciákkal szembeni gyűlölet, amely mindig újra meg újra robbant. A szabadságharcban Algéria minden néprétege részt vett, az arabok és berberék, a városlakók és falusiak, a saharai nomádok és a hegyvidéki kabil parasztok.

A franciák gyarmati háborújának jellemzőit Engels nagyon világosan meghatározta, amikor 1857-ben azt írta: „Algéria első francia megszállásától fogva a mai napig ez a boldogtalan ország szüntelen vérontás, rablás és erőszak színhelye volt. Minden egyes várost, nagyot és kicsit egyaránt, mérhetetlen emberáldozattal, egyenként vettek be. Az arab és kabil törzseket, amelyek nagyra becsülik a függetlenséget, s az idegen uralom gyűlöletét saját életüknél is előbbrevalónak tartják, szétzúzták és megtörték azok a szörnű razziák, amelyek során otthonaikat és javaikat felégették és elpusztították, a lábon álló termést letarolták, és a megmaradt nyomorultakat lemészárolták vagy a kéjtelenség és a brutalitás összes borzalmainak vetették alá. A franciák az emberiség, a civilizáció és a kereszténység minden parancsa ellenére kitartottak a hadviselésnek e barbár rendszere mellett.”¹³

Az algériai háborúban három fő periódus különböztethető meg az események és az eredmények, a két hadviselő fél politikájában és a katonai hadműveletekben bekövetkezett lényeges változások alapján. Az első időszak 1830. június 14-től 1840 végéig tartott, a második 1841-től 1857-ig és a harmadik 1858-tól körülbelül 1890-ig.

¹¹ MEM. 14. köt. 22. o.

¹² A francia kormánynak az volt az elgondolása, hogy Algéria formálisan megmarad a Porta uralma alatt, de a valóságban a francia gazdasági, politikai és katonai érdekeket fogja szolgálni. Az ez irányban folytatott francia-török tárgyalások az 1830-as júliusi forradalom miatt megszakadtak. A júliusi monarchia kormánya elvetette a Portával való együttműködést és Algériát gyarmatosította.

¹³ MEM. 14. köt. 2. o.

A hódító expedíciót alapos katonai előkészületek előzték meg.¹⁴ A francia afrikai expedíciós hadsereg 37 577 emberből — ebből a lovaság 534 fő, a tüzérség 2327 fő, a műszakiak pedig 1310 fő —, 82 lövegéből és 3 lovasszázadból állt. A hadsereget 103 hadihajó és 350 szállítóhajó dobta át az algériai partokra. A francia expedíciós erők 2., 3., 14. és 37. soryalozegzredei 1830. június 14-én hajnali háromkor partraszálltak Sidi-Ferruch félszigeten.¹⁵ A dej 40 000 fős hadserege¹⁶ Algirtól keletre várta a franciákat, de azok minden akadály nélkül kötöttek ki és szálltak partra a várostól nyugatra. A szárazföld felőli támadás váratlanul érte a dejt. Az Algirt védő, de a tengerre néző erődök ágyúí hatástalanná váltak. A fölénybe került francia deszant erők csapásai következtében június 19-én és 24-én a dej hadereje csatát veszített.

A francia sikerek megnyitották az Algírba vezető utat. A franciák 30-án megkezdték az Algír feletti uralkodó magaslaton álló Császár erőd ostromát és azt július 4-én rohammal bevették. A tűz szárazon és vizen zúdult Algírra és a védők helyzete tarthatatlanná vált. 1830. július 5-én a dej és város megadta magát a franciáknak, majd a dej lemondott hatalmáról.¹⁷

Algír elfoglalása és a dej lemondása után az országban megszűnt a központi kormányzat, de ez nem jelentette a franciákkal szembeni fegyveres ellenállás végét. Igaz, az Algériában megerősödött anarchikus viszonyok kedvezőtlenül befolyásolták a hódítók elleni fegyveres küzdelmet.¹⁸

A francia katonai vezetés kihasználta az egység hiányát, a politikai-katonai helyzet számukra kedvező alakulását. Egyenként szétzúzta a helyi hatalmi góccokat és fegyveres erőiket, majd fokozatosan birtokába vette az ország egész területét. 1830-tól 1832-ig az Algírhoz közel eső Metidja síkság és partvidék hadászati fontosságú pontjainak elfoglalására törekedett.

A törzsek szervezetlenségüknél és hadviselési módjuknál fogva nyílt és döntő csatát nem vívhattak a gyarmatosító hadsereggel, de váratlan

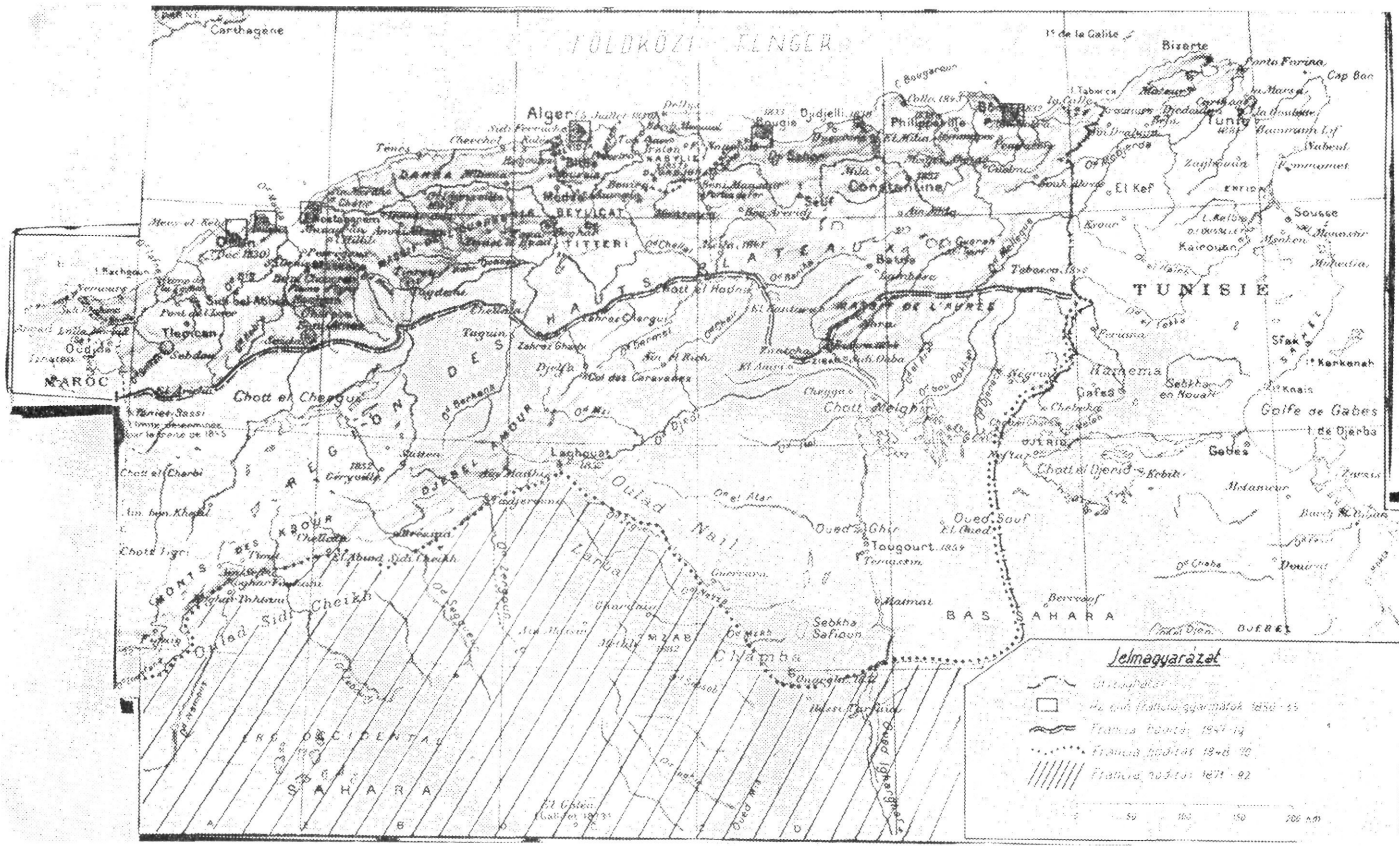
¹⁴ A francia burzsoázia törekvéseit képviselő Napóleon már 1808-ban Algír elfoglalására készült. Boutin műszaki kapitányt bízták meg a szükséges adatok megszerzésével, aki a felderítést 1808. május 24-e és július 17-e között Algírban végrehajtotta. Hazatérése után elkészített jelentésében konkrét hadművelési tervet vázolt fel a város elfoglalására. Javasolta a partraszállást Sidi-Feruch félszigeten és a támadás fő irányának Algír szárazföldi kulcs védőművét, (Császárerőd—Fort l'Empereu) jelölte ki. Ismertette a dej katonai erejét, amely békében 16 000 és háborúban 60 000 fő: megállapította, hogy a hódító expedíció sikeréhez egy 35—40 000 fős hadtest (ebből 2—3000 lovas) szükséges, és a partraszállás legkedvezőbb időszaka május 10-e és június 10-e között van. Boutint ezért a tettéért a francia burzsoá katonai szakírók a hódító francia afrikai hadsereg első tisztjének (le premier officier de l'Armée d'Afrique) tekintik. Lásd részletesebben Boutin kapitány emlékiratát a *Revue Historique de L'Armée*, 1906, 1. szám. (Numero spécial-Le Génie) 116—118. o.

¹⁵ Engels pontatlan források alapján írta, hogy „1830. június 13-án Bourmont tábornok parancsnoksága alatt 38 000 gyalogosból és 4000 főnyi lovaságból álló hadsereg partraszállt Algír előtt. Huszein dej 60 000 főnyi hadsereget állított ki ellenük.” (Lásd MEM. 14. köt. 21—22. o.) — A helyes létszám adatokat közli a *Journal d'un officier de l'Armée d'Afrique*. (Paris, Chez Anselin, Successeur de Magimel, 1831. 74—76. 310—315. o.)

¹⁶ Uo. 110. o.

¹⁷ *Weygand*: *Histoire de l'Armée Française*. Paris, Draeger, 1953. 268. o.

¹⁸ *Ageron*: I. m. 11—13. o.

Az algériai hadszíntér

rajtaütéseikkel állandóan zaklatták a francia csapatokat és állásaikat. A gyors és állandóan mozgásban levő arab lovasság elfogta az utánpótlást szállító oszlopokat, felgyújtotta a raktárakat és megsemmisítette a kisebb őrségeket.

Az algériai hadszíntér földrajzi viszonyai elősegítették ezt a harcmodort. Észak-Algéria, vagyis az Atlas vidéke téglalap alakú, körülbelül 1000 km hosszú, 250—400 km széles 300 000 négyzetkilométernyi területét főleg hegyek és fennsíkok borítják. A franciákat az Atlas szorosaiban és völgyeiben állandó veszély fenyegette.

A franciáknál ez volt az a kísérleti időszak, amikor az afrikai hadseregük (l'Armée d'Afrique) új formát kezdett öltetni, mivel a különleges és segédcsapatok száma megnőtt és a francia ezredek száma csökkent. Az első bennszülött segédcsapatok (les troupes indigenes) a zuáv törzsből kerültek ki. Az 1830 októberi rendelet alapján szervezték meg az első zuáv zászlóaljat. Egy időben a „Corps des Zouaves” szervezésével létrehoztak két lovasszázadot, az algériai vadászokat (chasseurs d'Afrique). 1831. március 9-i törvény alapján felállítják a hírhedt idegenlégiót (Légion Etrangere). Ebben az időben alakultak meg Algériában a lovas szpáhik (Chasseurs Spahis) is.¹⁹

Az arab törzsek politikai és katonai szervezetlensége, az együttműködésük hiánya akadályozta a franciák elleni sikeresebb fegyveres küzdelem kibontakozását. 1832 májusában több órán át Abd el-Kadert választotta meg emírné.²⁰ Abd el-Kader az algériai függetlenségi háború legkiemelkedőbb alakjává vált. Az emír izzó hazafiságát, kiváló képességeit a politikai és katonai vezetésre, valamint nagy diplomáciai tehetségét mindenki elismerte — még a franciák is.²¹ Ő hozta létre az egymással versengő törzsek politikai és katonai egységét. Megkezdte egy korszerű állam és hadügy alapjainak lerakását. Személyén keresztül létrejött a minimális hadászati irányítás. Katonáit modern fegyverekkel szerelte fel, megkövetelte a fegyelmet és emelte a harcászati vezetés színvonalát. Az emír politikai és katonai reformjainak hatása megmutatkozott a hódítók elleni harctevékenységekben elért sikerekben.

Az arabok a franciákat a városok és erődítmények falai mögé szorították. A gyarmatosítók bázisait nyugaton Orán és Tlemcen, keleten Bone és Bougie alkotta. De itt sem volt nyugtuk. Nyugaton Abd el-Kader erői, keleten Constatine be nem hódolt török kormányzója, Ahmed és a kabilok állandó harctevékenysége zavarta a franciákat. Ez a helyzet arra kényszerítette Desmichel tábornokot, hogy 1834. február 26-án békeszerződést kössön Abd el-Kader-rel.

¹⁹ Blond, Georges: La Légion Etrangere. Paris, Stock, 1964. 19—26. o.

²⁰ Abd el-Kader (nevének jelentése a „hatalmas isten szolgája”) 1807-ben Mascaranban született és 1833. május 26-án halt meg Damaszkuszban. Az algériai dej üldözése elől Kairóba menekül, majd Mekkába zarándokol és ezzel elnyeri a hadsi címet. A dej bukása után hazatér és a hódítókkal harcban álló arab törzsek emíriáknak választják. 1847. decemberében francia fogságba került. III. Napoleon visszaadja szabadságát és attól kezdve haláláig Damaszkuszban él. Politikai és katonai tevékenységét elemzi Bellemare: Abd el-Kader sa vie politique et militaire (Paris, 1863) című munkájában.

²¹ Caffarel, Paul: L'Algérie conquise depuis la prise de Constantine jusqu'à nos jours. Paris, 1888. 6—9. o.

Weygand francia tábornok szerint Abd el-Kader „Kihasználta a kormányzó gyengeségét és független arab államot hozott létre, melynek pénzügyei és hadserege is volt. Fokozatosan zászlaja alá gyűjtötte a muzulmán vallási vezetőket és a néptömegeket”.²² Az ellenségeskedés a franciák jóvoltából hamar újra kezdődött. 1835. június 28-án Trézel tábornok erői a Macta folyó torkolatánál súlyos vereséget szenvedtek Abd el-Kader csapataitól. Ez a fordulat arra indította a francia kormányt, hogy Clauzel marsallt nevezze ki Algéria főkormányzójává, azzal a megbízással, hogy állítsa vissza a francia hadsereg tekintélyét.²³

Clauzel látványos csapásra készült. 1835. december 6-án elfoglalta és lerombolta az emír fővárosát Mascarat és 1836. januárjában Tlemcent. Ez azonban nem törte meg az emírt. sőt az 1836. április 25-i tafnai győzelem hadászati jelentőségű sikernek bizonyult, mert Abd el-Kader uralma és fegyveres erői megerősödtek.²⁴

A francia katonai vezetés felismerte a veszélyt és Franciaországból Bugeaud tábornok²⁵ vezetésével 4500 főnyi erősítést küldött Oránba. A tábornok 1836. május 28-án azzal a megbízással szállt partra, hogy felmentse az arabok által körülzárt és ostromolt Oránt és a tafnai tábornort.

Bugeaud — új hadviselési elveket alkalmazva²⁶ — a két helyőrséget felszabadította. A tábornok nyílt döntő csatára kényszerítette Abd el-Kadert, 1836. július 6-án a Sikkah folyónál. Az emír vereséget szenvedett, de hatalma nem rendült meg. A veszteségeket népe segítségével hamar kiheverte.

A nyugaton elért francia siker hatására Clauzel marsall fontos elhatározásra jutott: célul tűzte ki, hogy keleten leveri Ahmed bejt és elfoglalja Constantinet. 1836. november 13-án Boneból 9000 emberrel Constantine ellen indult. Fáradtságos menet után ostromtüzérség nélkül érkezett a város elé. A 23-án indított francia roham teljes kudarcot vallott és összeomlott. A constantinei expedíció roncsai 30-án érkeztek vissza Bone helységbe. A franciákat ért súlyos kudarc országszerte nő-

²² Weygand: I. m. 270. o.

²³ Uo.

²⁴ Caffarel: I. m. 27—28. o.

²⁵ Bugeaud tábornok Algéria „civilizátoráról” kitűnő portrét rajzolt meg Marx és Engels. Bugeaud de la Piconnerie Thomas-Roberet-Isly hercege, Franciaország marsallja, született 1784 októberében Limogesben és meghalt 1849. június 10-én Párizsban. 1804-ben közkatona-ként lépett be a hadseregbe és több hadjáratban vett részt, főtisztként számos spanyolországúti ütközetben harcolt. A Bourbonok alatt családi birtokán él. Lajos Fülöp lépteti elő vezérőrnagynak. 1833-ban a Blaye citadella kormányzója, 1834. áprilisában részt vesz a párizsi felkelés elfojtásában. Algéria meghódításában fontos szerepet játszik, rangját és címét is „civilizátori” tevékenységének jutalmául nyerte el. 1848-as februári forradalom idején a haderő főparancsnokává nevezték ki, ekkor jelentette ki, hogy „még sohasem szenvedett vereséget, sem a csatáram, sem felkelésektől” és megígérte kurtán fog elbánni a „lázadó csőcselékkel.” De a forradalom elsöpörte Lajos Fülöp rendszerét Bugeauddal együtt. Louis Napóleon, amikor elnök lett, az alpsi hadsereg főparancsnokkává nevezte ki Bugeaudot, akit nemzetgyűlési képviselővé is megválasztottak. Bugeaudnak több katonai és Algériával foglalkozó műve jelent meg. A Bugeaud címszóhoz fennmaradtak Marx kivonatai Pulszky összeállításából: „The Tricolor on the Atlas, or Algeria and the French Conquest” (M. Wagner leírása és más források alapján készült kiadvány) és D. Stern „Historie de la révolution de 1848”-jéből: Engels is részt vett az anyag összeállításában. Lehetséges, hogy Marx felhasználta a címszóhoz azokat a részleteket is, amelyeket a „New American Cyclopaedia” szerkesztője az „Algéria” címszóból kihagyott. Lásd MEM. 14. köt. 214—216. o.)

²⁶ Lásd Bugeaud: Über den Gebirgskrieg in Afrika. Wien, Seidel-Sohan, 1869. 5—9. o.

velte a függetlenségi harc lángját. E csapás következménye az volt, hogy az uralkodó körök nem kíméltek sem pénzt, sem katonát Constantine elfoglalására.

Előtte azonban Bugeaudt 1837 februárjában kinevezték Orán katonai parancsnokának. Április 5-én a tábornok 12 000 katonájával ismét partra szállt Oránban. A súlyos katonapolitikai körülmények arra kényszerítették Bugeaudt, hogy 1837. május 30-án Franciaország nevében aláírja a tafnai egyezményt, amely Algéria legnagyobb részére — kivéve Algírt és a keleti terület egy részét — elismeri Abd el-Kader szuverenitását. A franciák szerint a tafnai szerződés „nagyon kedvező volt az emír számára, de amely ennek ellenére időt biztosított, hogy tekintélyes erőket fordítsunk Constantine ellen.”²⁷

Megfelelő előkészületek után 1837 októberében, 12 000 francia kezdte meg másodízben Constantine ostromát és 13-án elfoglalták a várost. A franciák Constantine birtokba vételével újabb szilárd hadműveleti támaszpontot szereztek az ország délkeleti részén. A franciák első számú ellenfelévé ismét Abd el-Kader állama lépett elő, emellett számolniuk kellett a Kabilföld és a Szahara törzseinek katonai erejével és ellenállásával is.²⁸

Az emír a lélegzetvételnyi szünet alatt reguláris és irreguláris haderejét tovább építette. Jelentős lépéseket tett az európai hadviselés bizonyos elemeinek átvételére. Reguláris erőinek kiképzését a szolgálatába állt európai katonai szakértők irányították. Fejlesztette a gyalogságot, lovasságot és tüzérséget.²⁹

1839—1840-ben érte el Abd el-Kader állandóan ingadozó létszámú katonai szervezete a csúcst. Ekkor reguláris erői 8000 gyalogost, 2000 lovast és 140 tüzért 42 löveggel, az irreguláris csapatok 39 925 lovast és 33 220 gyalogost számláltak.³⁰

Az emír által végrehajtott reformokról és feladatokról joggal állíthatjuk, hogy Abd el-Kader az algériai nemzeti egység felé vezető út jó részét már megtette. Ez a fokozódó veszély arra indította a gyarmatosítókat, hogy siettessék a háború kirobantását. A francia csapatok 1839-ben a Fer-szoroson keresztül Constantine városba vonultak s ezzel szándékosan megsértették a tafnai egyezményt. Az emír azonnal ellentámadást indított a franciák ellen. Az arab csapatok 1839 novemberében előzönlöttek a Metidja síkságot és a franciákat Algírba szorították vissza.

A francia kormánynak Valéc marsall 1840 januárjában új hadműveleti tervet terjesztett elő a súlyos katonai helyzet megoldására. Javasolta Cherchel, Médea, Miliana és Mascara elfoglalását és ehhez megfelelő új erőket kapott. 1840-ben a francia afrika hadsereg elérte az 59 000 főt és az erősítésekkel partraszállt a később híressé vált vincen-

²⁷ Weygand: I. m. 270. o.

²⁸ Fourrier, Paul: L'état d'Abd-el-Kader és sa pussiance en 1841 d'après le rapport du sous-intendant militaire Massot. *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 1967. április—június szám. 123—157. o.

²⁹ Decker: I. m. II. köt. 354—360. o.

³⁰ Uo. 366. o.

nei vadászok zászlóalja (le bataillon de Chasseurs de Vincennes), amelyből megalakult a gyalogos vadászok első zászlóalja, (chasseurs-à-pied).

Walée az erősítések ellenére tervét nem tudta végrehajtani. Állandósultak az arabok meglepetésszerű rajtaütései a francia erők és állások ellen, és az emír lovasainak veszélyes portyázásai Algír körül. A franciákat Orán városában is körülzárták. A háború első szakaszának végére kedvezőtlen katonai helyzet alakult ki a franciák számára. Ennek okai elsősorban a két fél hadművészetéből fakadtak.

Az algériaiak hadművészete bizonyos korszerű európai elemektől eltekintve a hagyományos arab, kabil és berber harcmódot alkalmazta. Az arabok hadászatának jellegére nagy hatással volt a középkori arab hadművészet.³¹

Hadászati manőverezésük gyorsaságát a csapatok nagy mozgékony-ságával biztosították. Az arab fegyveres erő legharcképesebb és leg-

Abd al-Kader lovasa

³¹ Lásd Razin: A hadművészet története. II. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1961. 104–117. o.

fontosabb része a lovasság volt. Az arab lovasság az ókori numid lovasság harceljárását követte.³² A lovasütközetekben a terep előnyeit ismerte nagy tömegben meglepetésszerűen támadták meg a franciákat. Szerették az átkarolást, az oldalak és szárnyak elleni támadást. Úgyesen hajtották végre a harc közben a lovasmanővereket. Az ellenség szétzúzását mindig energikus üldözéssel fejezték be. A harcrendjük tagolt, de a csapatok fegyelme nem a legjobb, így a harc vezetésének színvonala alacsony volt. Hiányzott a jó együttműködés.³³

A kabilok harcmódja különbözött az arabokétól. Engels értékelése szerint a kabilok voltak „a legbátrabb, legszívósabb és legkörültekintőbb csatárok, akiket valaha is látott a világ.”³⁴ Gyalogosként szol-

Abd el-Kader reguláris gyalogosa

³² Decker: I. m. II. köt. 269. o.

³³ Uo. 270—271. o.

³⁴ Engels Frigyes válogatott katonai írásai. II. köt. (továbbiakban EFVKI) Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1966. 218. o. és Decker: I. m. II. köt. 276. o.

gáltak, fegyverzetük azonos volt az arabokéval. A kabilok a harcban először mindig a francia tiszteket lőtték le. Kézből sohasem tüzeltek, csak feltámasztva és célozva. Ebben a kor európai lövészen túltettek. Könnyű volt a menetfelszerelésük és gyakorolt sziklamászók voltak. Így minden terep hozzáférhető volt számukra. Erdős-hegyes terepen éppoly nagyszerűen harcoltak, mint nyílt síkságon. „Ezek magyaráz-
zák — írta Decker —, hogy a kabilok elleni ütközetek jóval nehezebbek és gyilkosabbak mint az arabok elleniek. Bár általában kisebb erővel támadnak, de ezt olyan gyakran teszik, hogy az eredményessé válik.”³⁵

A lényeges különbség az arab harcmóddhoz viszonyítva az, hogy a közelharcot a kabilok egyenesen keresték. Harcmódjukat döntően befolyásolta, hogy lakóhelyük és vagyonuk nem mozgatható, mint az araboknál, hanem helyhez volt kötve. Tudták azt, hogy a franciák lerombolják falvaikat és ezért szívósan védekeztek. Szívesebben várták be az ellenséget mintsem eléjük vonuljanak.³⁶

Az arab és kabil erőknél azonban nem volt olyan szervezett és összehangolt harcrendjük, mint a franciáknak — a tüzérség szinte teljesen hiányzott.³⁷

Az Algériában parancsnokló francia tábornokok első reakciója az arab, kabil és berber hadviselésre az volt, hogy a napóleoni elveket és módszereket követve, folytatták a fegyveres küzdelmet. Erős tüzérségi támogatással nagy létszámú alakulatokat küldtek mélyen az algériaiak területére. A málhával megrakott, ismeretlen és nehéz terepen mozgó francia hadoszlopok lassan nyomultak előre és általában vereséget szenvedtek. A döntő csata keresése és erőltetése nem járt sikerrel. Ez a hadviselés 1830—1840 között keserű és költséges tapasztalatokat, valamint lesújtó eredményeket hozott a franciák számára. Algéria teljes meghódítása a napóleoni hadviselési elvekkel kudarcba fulladt.³⁸

A háború második szakasza 1841—1857

Marx és Engels megállapítja, hogy 1841. február 22-én, Bugeaud tábornok fő kormányzóvá való kinevezésével kezdődött meg az algériai háború második szakasza. Marx 1857 novemberében készítette el az „Új Amerikai Enciklopédia” számára Bugeaud életrajzát „Bugeaud de la Piconnerie” címmel.³⁹ Ebben írja többek között az alábbiakat:

„1841 elején Bugeaudt kinevezték Algéria fő kormányzójává; kormányzása idején teljes fordulat következett be Franciaország algériai politikájában. Ő volt az első fő kormányzó, aki feladatához mért hadsereggel rendelkezett, aki abszolút hatalmat gyakorolt helyettes parancsnokló tábornokok felett, és aki elég soká tartotta posztját ahhoz,

³⁵ Decker: I. m. II. köt. 277. o.

³⁶ Uo. 278. o.

³⁷ Lánd részletesen Decker: I. m. II. köt. 282—287. o.

³⁸ Weygand: I. m. 275. o.

³⁹ MEM. 14. köt. 214—216. o.

hogy olyan terv szerint járjon el, amelynek végrehajtásához évekre volt szükség.”⁴⁰

Engels 1857. szeptember 22-én Marxhoz írt levelében Bugeaud hadvezéri képességeit elemezve leszögezi, hogy Algériában vezérkara „kiválóan működött” és az „tény, hogy 100 000 embere elfoglalta Algériát, s a hadvezetés az ország és népe sajátosságainak megfelelően vezette a harcot. Az arabok (nem kabilok) ellenállóképességét megtörte, vagy helyesebben elnyomta.”⁴¹

Vizsgáljuk meg részletesen a Marx és Engels által jelzett bugeaudi elveket.⁴² Bugeaud, akinek „onse ot aratro” (karddal és ekével) volt a jelszava,⁴³ érdekesen világítja meg a tőke gyarmatosító taktikáját — 1847-ig volt Algéria főkormányzója és az afrikai hadsereg főparancsnoka. Hat éves tevékenysége alatt az ország jelentős részét meghódította, de egészen más hadviselési módszereket alkalmazott mint elődei. Bugeaud Spanyolországban a gerillák és Algériában az arabok elleni hadviselésben szerzett személyes tapasztalata alapján abból a szempontból tér vissza a hadműveleti vonalakhoz, hogy az Algériában működő expedíciós hadsereget szakaszonként kell biztosítani.

Bugeaud tisztában volt, hogy Abd el-Kader vezetése alatt egyesült arab törzsek katonai ereje legfőképpen a mozgékonyaságukban rejlik. Elhatározta, hogy a francia csapatokat épp oly, vagy még mozgékonyabbá teszi. Azt akarta, hogy csapatainak harctevékenységétől — a felperzselt föld taktikájától — rettegjenek az algériaiak. Így a francia hadsereg tekintélyét megnövelve, az a gyarmati rendszer megszilárdulásához és kézzelfogható gazdasági eredményekhez vezet. Ebben és sok más területen Bugeaud az ókori Róma karthagói kolonizáló stratégiáját és hadviselését tekintette példának.⁴⁴

Bugeaud elérte, hogy a francia kormány az „Armée d’Afrique” létszámát állandóan növelje; ez 1841-ben 72 000, 1844-ben 90 000 és 1846-ban pedig 106 000 főt számlált.⁴⁵ Emellett a hadsereg átszervezése során arra törekedett, hogy könnyebbé és egyszerűbbé tegye annak felszerelését, így minden fegyver- és csapatnem nagyobb mozgékonyaságúvá vált. A készleteket lovak, öszvérek és tevék hátára rakták, és megszüntették a mozgást hátráltató nehézkes szekerekkel a szállítást. A csapatoknak elrendelték, hogy a hadműveleti területen szervezzék meg az ellátást. Általában 6000 emberből és 1200 lóból álló könnyű felszerelésű és gyors hadoszlopok — volt olyan időszak, amikor egyszerre 18 — manővereztek járőryszerűen az országban és üldözték az arabokat. A háború mozgó háborúvá vált. Sok törzs érezve, hogy fő fegyverük elveszett, behódolt. A franciák minden leigázott területen első lépésként őrházakat, erődhálózatot építettek ki. Ezek uralták az

⁴⁰ Uo. 215. o.

⁴¹ Marx, Karl—Engels, Friedrich: Briefwechsel. II. Band: 1854—1860. Dietz Verlag, Berlin, 1949. 276. o.

⁴² Bugeaud hadtudományi tételait összegyűjtött munkái tartalmazzák, amelyek 1883-ban jelentek meg Párizsban „Oeuvres militaires du Maréchal Bugeaud” címmel.

⁴³ L’Armée française en 1867. Paris, Amyot, 1868. VII. o. Ez a mű az első tíz oldalon Bugeaud életét és hadviselési elveit méltatja.

⁴⁴ Razin: A hadművészet története. I. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1959. 342—378. o.

⁴⁵ Une ouvre française l’Algérie. Paris ‘Alcon.’ 1929. 2. o.

utakat, raktár- és bázisként szolgáltak a további előnyomuláshoz a csapatok számára. Ez a gyarmati hadviselés már kezdettől fogva határozott eredményeket hozott és végül sikerült katonailag megsemmisíteni Abd el-Kader államát.

Bugeaud az arab törzsek leigázása mellett még Kabília meghódítására is törekedett. A kabil törzsek elleni hadviselés, kemény ellenállásuk és a terep jellege miatt egészen más formákat és módszereket követelt. Bugeaud ezzel kapcsolatos munkáját a burzsoá katonai teoretikusok a francia gyarmati (hegyi) hadviselés „klasszikusának” tekintik.⁴⁶ A hegyi masszívumok általában, de Kabília különösen nem nyújtanak sok lehetőséget a manőverre. Természetes erődláncot alkotnak, amelyet könnyű megerősíteni és védeni. Számos harcászati eljárás, amely a sík területen döntő, ilyen hadszíntéren elveszti hatékonyságát. A terep az egyes harcosnak kedvez, és nem a hegyvidéket támadó csapatok összefüggő arcvonalának. Ezért Bugeaud rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított az egyes hadoszlopok támadási irányának. Az volt a véleménye, hogy a harcászati elvesztett előnyöket a hadászatnak kell visszaszerezni.

Hadászatának első axiómája ezért az volt, hogy aki meg akarja hódítani a hegyeket, erősnek kell lennie, nem annyira, a védők, hanem a terep jellege miatt. Ha lehet, több hadoszlopban kell tevékenykedni, amelyek egymást védik. Ezek így több irányból fenyegetik az ellenséget és be tudják keríteni azokat az állásokat, amelyek védőövet alkotva oldalba, esetleg hátba támadással fenyegetik a magányos hadoszlopot.⁴⁷

A menetrend megalkotása azonban nem jelenti a hadászat egészét. Nem elég, hogy az oszlopok átkelnek egy nagy hegyláncon és egyszerű kétszer megverik a hegyilakókat. A hadászati cél úgy megtörni őket, hogy vereség után ne tudjanak más helyen később újjászerveződni. Így a kabil törzsek elvesztik bátorságukat a háború folytatására. A hadászatot ezért a helyi viszonyok figyelembevételével kell megtervezni, és arra kell törekedni, hogy az ellenség potenciálját nemcsak katonai téren, hanem gazdaságilag is szétverjék.⁴⁸

Bugeaud hangsúlyozta a meglepés fontosságát. Reformjai következtében a francia hadoszlopok gyorsan manővereztek és váratlan helyeken mérték csapásokat az algériaiakra. A kezdeti csapások azonban nem voltak elégségesek a katonai győzelem kivívásához. Bugeaud ekkor a római légiók harcrendjének, a „carré”-nak példájára négyszögbe rendelte csapatait. A zászlóalj négyszögek sarkain foglalt állást a tűzértség. A franciák ilyen harcrendi formációban képesek voltak védelemben arra, hogy az arabok több irányból jövő támadását visszaverjék. Támadásban a gyalogság mindkét szárnyát a lovasság biztosította.

Bugeaud a római harcrend alkalmazása mellett nem feledkezett meg a politikai akciókról sem. A kolonializálás régi receptje szerint sikerrel keltett belső egyenetlenségeket a törzsek között. Tapasztalatai alap-

⁴⁶ Lásd tételeinek részletes kifejtését Über den Gebirgskrieg in Afrika. Übersetzt aus den Schriften des Marschall Bugeaud. Wien, Seidel-Sohn. 1869. 9–16. o.

⁴⁷ Uo. 9. o.

⁴⁸ Uo. 11. o.

ján arra a következtetésre jutott, hogy a korlátozott katonai megszállás eredménytelen marad a hátország módszeres gyarmatosítása nélkül. A római kolóniákhoz hasonlóan különféle intézkedésekkel — a legjobb földek elrablása az araboktól, és szétoztása stb. — letelepítésére csábította honfitársait és leszerelt katonáit.

Bugeaud az algériai nép ellenállásának letörése érdekében a meghódított területeken megszervezte a katonai közigazgatást. 1844-ben létrehozta az Arab Ügyek Igazgatóságát, amely minden katonai körzetben egy „arab irodára” támaszkodott. Ezeket az irodákat, amelyek hírhedségre tettek szert, korlátlan hatalommal rendelkező tisztek vezették. Engels is leleplezte és elítélte tevékenységüket.⁴⁹

Bugeaud a francia tábornokok közül az elsők között ismerte fel, hogy Napóleon elvei nem alkalmazhatók minden egyes helyzetben. Korának hadviselési tételeit összhangba tudta hozni a rómaival és így lerakta a korszerű francia gyarmati hadviselés alapját. Bugeaud elveire támaszkodva vívták a francia katonai vezetők több mint száz éven keresztül hódító háborúikat gyarmatbirodalmuk megteremtése és megőrzése érdekében.

Bugeaud hadviselési rendszerének elveit a gyakorlatban 1841 és 1847 között valósította meg. Hadművelési tervének lényege, hadászati elgondolása az volt, hogy három összefüggő hadművelési vonalat és erőd hálózatot hoz létre. Az első hadművelési vonal lényegében adott volt: a tengerpart és a kikötők, amelyik fenntarthatja az összeköttetést az anyaországgal. A második hadművelési vonal segítségével a Kis-Atlason túl fekvő fennsíkot a Tellt kívánta francia uralom alá vonni. Ehhez el kellett foglalnia Abd el-Kadertól a Tell központi helyeit és városait. Médéat, Mascarat, Tlemcent, Tagdemt, Milianat, Boghart stb. Ennek során támadó hadműveletekkel mért nagy csapásokat az emírrre. Végül a harmadik hadművelési vonal előretolt erődítményeinek létrehozásával a sivatag széléig vitte előre a francia uralom határait és segítségével megfigyelés, ellenőrzés alatt tartotta az arab ellenállás utolsó bázisait. Emellett előkészítette a francia hadoszlopok behatolását a Szaharába, az oázisok elfoglalását.⁵⁰

A francia támadó harctevékenység és a razziák pusztították a javaikat és életet egyaránt. Felverték az Abd el-Kaderhez hű törzsek vermeit, learatták gabonáját, elhajtották állatait és megadásra kényszerítették őket.⁵¹ Az algériaiak felismerték e hadviselés borzalmaait és nem késtek a válással. A háború minden korábbi szakaszánál kegyetlenebb jelleget öltött.

A súlyos veszteségek dacára az emír tovább folytatta az ellenállást. Haderejével a fennsíkok és a sivatagok nomádjai közé vonult vissza. Úgy látszott, hogy ott semmiféle üldözéssel nem lehet rajta erőt venni. Ha keletről elűzték, váratlanul száz órányi távolságra nyugaton jelent meg.

⁴⁹ MEM. 14. köt. 24—25. o.

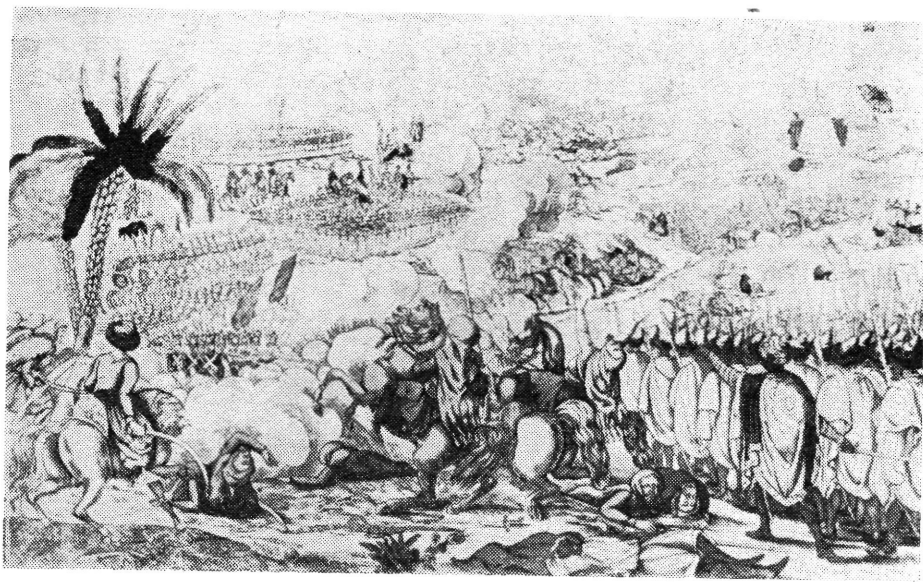
⁵⁰ Caffarel: I. m. 56. o.

⁵¹ Weygand: I. m. 278. o.

Abd el-Kader állandóan mozgó és helyét változtató nomád mintájú, körülbelül 10 000 főből álló fővárost hozott létre. Ezt „smalah”-nak nevezték. A francia hadoszlopok hálószerűen kutattak a „smalah” után. 1843. május 14-én az Ouarsenis hegységtől délre, egy patak partján táborozó, őrizetlen „smalah”-ot a franciák három oldalról meglepték. Abd el-Kader néhány emberével tudott csak elmenekülni. Táborá, kincstára és levéltára a győztesek kezébe került.

Három év alatt az emír hatalmának minden látható oszlopát megdöntötte Bugeaud, és kiépítette a három hadművelleti vonalat.⁵² Az elért sikerek dacára a franciák uralma nem konszolidálódott. Ezt felismerte 1842-ben az Algériában tartózkodó Decker porosz tábornok is, amikor kijelentette: „... ennek a háborúnak a befejezése még mindig nem belátható”.⁵³

Carl von Decker e következtetését a háború további menete teljes mértékben igazolta. Abd el-Kader visszavonult Marokkóba, ahol a szultán, különösen a rif törzsek nyomására kénytelen volt katonailag támogatni. A franciák provokációi és a marokkói területek meghódítására irányuló hadműveletek 1844-ben kirobbantották a háborút. 1844. augusztus elején a franciák ultimátumban követelték Abd el-Kader kiadását és a franciaellenes marokkói törzsfőnökök leváltását. A szultán elutasította szuverenitását sértő ultimátumot. Erre a franciák megindították a Marokkó elleni szárazföldi és tengeri hadműveleteket.

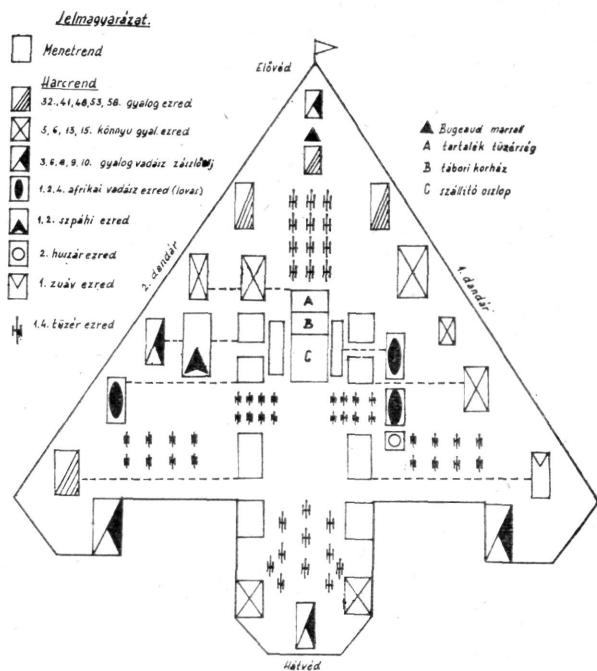

Az Isly-i csata: 1844. augusztus 14

⁵² Decker: I. m. II. köt. 223–224. o.

⁵³ Uo. 259–260. o.

Bugeaud az Islynél vívott döntő ütközetben, 1844. augusztus 14-én „sokkal kisebb erőkkel legyőzte Marokkó császárat, annak köszönhetően sikerét, hogy a muzulmánokat meglepetésszerűen támadta meg” — írta Marx.⁵⁴ Bugeaud már két nappal az ütközet előtt kidolgozta hadműveleti tervét, amelyben felvázolta a csapatainak harcrendjét. A „tete de porc”, a disznófej formációt alkalmazta eredményesen.

A „disznófej” harcrend

A hadászati jelentőségű győzelmet a franciák nem tudták kihasználni. Anglia fenyegető beavatkozása arra készítette a francia uralkodó köröket, hogy egyelőre lemondjanak Marokkó meghódításáról, de Abd el-Kader további marokkói és algériai katonai tevékenységét sem tudták korlátozni.

1845-ben az emír visszatért Algériába. Pusztta megjelenése újra felélesztette a harcokat.⁵⁵ Az arabok és kabilok benne látták a felszabadítójukat az idegen járom alól.

Abd el-Kader tevékenysége a földesurak és a törzsi arisztokrácia bizonyos köreiből fokozódó ellenállást váltott ki. Még azok is megijedtek az emír reformjaitól, akik különben harcoltak a gyarmatosítók

⁵⁴ MEM. 14. köt. 215. o.

⁵⁵ Revue Historique de l'Armée, 1966. 2. szám (Numero Spécial — Les chasseurs à pied) 53—65. o. és Caffarel: 1. m. 93. o.

ellen. A franciák nagy katonai nyomásukkal párhuzamosan kihasznál-
ták ezeket az ellentéteket és sok törzset a maguk oldalára állítottak.
Abd el-Kader ekkor már csak abban reménykedett, hogy a marokkói
szultán a közös veszélyt szem előtt tartva részt vesz a francia gyarma-
tosítók elleni „szent háborúban”. A szultán azonban, hatalmát féltve
az emírtől, az árulás útjára lépett. 1847 végén csapataival a franciák
mellé állt és együttműködött Abd el-Kader bekerítésében. Az emír
1847. december 23-án kénytelen volt megadni magát a franciáknak.

Abd el-Kader veresége azzal magyarázható, hogy a francia túlerő-
vel szemben nem rendelkezett elegendő gazdasági, ennél fogva katonai
erővel. Közrejátszott az a körülmény is, hogy az algériai nemzeti öntu-
dat abban az időben még nem fejlődött ki eléggé. Vereségéhez hozzá-
járult a fegyveres ellenállás nemzetközi elszigeteltsége.

Engels szavait idézve a „nyughatatlan és rettenthetetlen” Abd el-
Kader bukása sem „pacifikálta az országot”.⁵⁶ Az arab törzsek időről
időre felkeltek és újra kezdték a fegyveres küzdelmet.

A kabil törzsek elleni első expedíciót Bugeaud indította el abból a
célből, hogy behódolásra és adófizetésre kényszerítse őket. 1844. április
26-án 7000 fős francia hadoszlop indult el a kabilok ellen, akik a Ouarez-
Eddein szűk átjáróinál, szorosainál rendezkedtek be védelemre. Bu-
geaud a már ismertett hadviselési módszerével foglalta el a szorosok-
kat.⁵⁷ 1845 közepén Bugeaud újabb expedíció keretében számos pon-
ton megtámadta Kabiliát. Utasítására a franciák mindent elpusztítva
nyomultak előre.

Az 1844—45-ös expedíciók Kabilia meghódításának előkészítését, a
kabil törzsek gyengítését, a megfélemlítését és a zsákmányolást szol-
gálták. A harmadik expedíciót 1847-ben Bugeaud úgy tervezte meg,
hogy a kabilok erejének megosztására és figyelmének elterelésére két
francia hadoszlop támadta meg kabil földet. A két oszlop más-más út-
vonalon nyomult előre a közös találkozási pont, Bougie felé. A 15 000
főnyi francia erő két oszlopa május 23-án egyesült. Az expedíció elérte
célját: a kabil törzsek behódoltak és adófizetésre kötelezték magukat.

A kabiliái hadművelet volt az utolsó, amelyet Bugeaud vezetett Al-
gériában. „Annak következtében — írta Engels —, hogy közte és
Guizot közt nézeteltérések támadtak a miniszteriális parancs ellenére
indított kabiliái expedíció miatt, Aumale hercegét tették helyére és
Guizot kifejezése szerint — „módot adtak neki, hogy Franciaországba
jöjjön és élvezze a dicsőséget”.⁵⁸

Bugeaud távozása után, 1850-ben egész Nagy-Kabilia fegyvert fogott
a franciák ellen. 1851. január 1-én a franciák a felkelés elnyomására
betörték Kabiliába. 300 települést felgyújtottak, a fákat kivágták és
elpusztították az ültetvényeket. A kegyetlenkedések a lojális törzseket
is sújtották. A kabilok harcmódjuknak megfelelően hevesen ellenálltak.
De a túlerővel szemben Nagy-Kabilia letette a fegyvert.⁵⁹

⁵⁶ MEM. 14. köt. 24. o.

⁵⁷ Lásd Bugeaud: I. m. 14—16. o.

⁵⁸ MEM. 14. köt. 215—216. o.

⁵⁹ MEM. 14. köt. 24. o.

1857-ben újra felkeltek a kabilok. Mac-Mahon, Jousouf és Renault tábornokok vezetésével 25 000 katona négy oszlopban áttört a Kabil hegyeken. Június 24-én és 30-án döntő ütközetekben a franciák legyőzték az egyesült kabil törzseket.⁶⁰

A franciák a kabilai hadműveletekkel egy időben 1849-től fokozatosan törekedtek a Szahara meghódítására. Engels ezzel kapcsolatban megállapítja: „Midőn Zábban, a sivatag szélén fekvő termékeny vidéken egy marbut⁶¹ prédikálása nyomán nagy nyugtalanság tört ki, 1200 főnyi expedíciót küldtek oda, amelyet a lakosság sikeresen szétvert; kiderült, hogy a lázadás nagyon elharapódzott... A lázadókat csak akkor tudták leverni, amikor Canrobert és Herbillón tábornokok alatt expedíciót küldtek ellenük; és egy arab város, Zaatcha ostroma bebizonyította, hogy a bennszülöttek sem bátorságukat nem veszítették el, sem jobb indulatúvá nem váltak, a betolakodók iránt. A város 51 napon át állt ellen az ostromlók erőfeszítéseinek míg végül rohammal bevették.”⁶² A gyarmatosítók a veszteségek miatti dühükben és a többi oázis megfélemlítésére a várost a földdel egyenlővé tették.⁶³

A többi szaharai oázis elfoglalása is sokba került a franciáknak. Az Algirtól délre fekvő Laghouat 1852 decemberében hasonló hősi ellenállást tanúsított mint Zaatcha. Pelissier és Jousouf tábornokok csapatai december 3-án és 4-én vívott véres utcai harcok után bevették a fontos kereskedelmi és karaván utak központját. Ezzel a franciák 300 km-el délebbre jutottak.

Az algériai háború második szakaszának végére Algéria legnépesebb területeinek birtokbavétele befejeződött. Már ekkor az volt a franciák célja, hogy a Szaharát teljesen uralmuk alá hajtsák. Engels 1857 szeptemberében levont következtetései hűen tükrözik a háború második szakaszának végén kialakult katonapolitikai helyzetet: „A francia jelentésekben és újságokban hemzsegnek az algériai békéről és jólétről szóló megállapítások. Ezzel a nemzeti hiúságnak adóznak. A francia fennhatóság a tengerparttól és a városok környékétől eltekintve teljesen illuzórikus. A törzsek most is hangoztatják függetlenségüket és megvetésüket, ami a francia kormányzatot illeti; a razzizálás förtelmes rendszerével sem szakítottak; így 1857-ben Randon tábornagy sikeres razzizát hajtott végre a mindaddig leigázatlan kabilok falvaiban és tanyáin, hogy területüket a francia birtokhoz csatolja. Még mindig vasvesszővel uralkodtak a bennszülötteken, s folytonos zendülések mutatják a francia megszállás bizonytalanságát és az ilyen eszközökkel fenntartott béke ingatagságát.”⁶⁴

⁶⁰ Caffarel: I. m. 135—138. o.

⁶¹ Marbutok, mohamedán papi személyek, akik aktívan részt vettek a francia hódítók elleni fegyveres küzdelemben.

⁶² MEM. 14. köt. 24. o.

⁶³ Caffarel: i. m. 177. o.

⁶⁴ MEM. 14. köt. 24. o.

A háború harmadik szakaszában, 1858 és 1890 között lezajlott katonai események és hadműveletek teljes mértékben igazolták Engels megállapításait. 1864-ben az Oulad Sidi Cheikhek a szaharai Atlasból kiindulva robbantottak ki felkelést a nyugati terület nagy részén a délen emelkedő Djebel Amourtól az északi Dahraig.

A franciák 1864 áprilisában és májusában egymást követő ütközetekben és véres kegyetlenkedések árán tudták leverni a felkelt törzsek egy részét. 1864. szeptember 30-án a franciák egyik hadoszlopát El-Beidanál a Si Lala marabu által vezetett arabok megsemmisítették. MacMahon marsall algériai főkormányzó elrendelte Si Lala erőinek felszámolását. 1864. október 11-én, 1865. február 4-én és 1866. március 26-án súlyos csapásokat mértek az arabokra, de a felkelés mégis továbbtartott. A hadműveletek az egész 1867-es esztendőben folytak. 1868-as év nyugodtabb volt, de 1869. január végén az arab erők már ismét Taguinig nyomultak előre. 1870. április 14-én El-Bahariatnál és április 24—26-án Ain Chairnál lefolyt ütközetekben sikerült csak a franciáknak olyan csapásokat mérni az arabokra, melynek következtében azok részben megsemmisültek, részben a sivatagba menekültek.

A poroszok győzelme III. Napóleon felett úgy hatott Algériában, hogy újabb felkelés robbant ki a déli területeken és a Tellben. Az 1870. december 23-i Mégoubnél kivívott francia győzelem valamennyire stabilizálta a gyarmati uralmat délen. Ekkor viszont Kabiliában robbant ki a felkelés.

1871 áprilisában egy nevezetes feudális család leszármazottja, Mokrani vezetésével a kabilok keltek fel a francia uralom ellen Algír környékétől Collóig, a tengertől a sivatagig. A francia hadsereg ismert hadviselési módszereivel kegyetlenül leverte a felkelést. Mokranit megölték, a felkelő falvakat lerombolták, súlyos adókat vetettek ki és visszaállították uralmukat Kabiliában.

A felkelés parazsa azonban hol itt, hol ott kapott lángra az országban. Ezt a tarthatatlan helyzetet kívánták a gyarmatosítók felszámolni és a nagyon hosszúra nyúlt háborút végre befejezni. Ezért kiterjesztették hadműveleteiket a Szaharában és egymás után foglalták el az oázisokat. 1873. január 24-én Lacroix tábornok csapatai a kulcsfontosságú El Goléat kényszerítették behódolásra. 1881-ben újabb hódítási hadművelet indult a Szaharában élő tuaregek leigázására. 1890-ben a Szahara nyugati részén folytak a hadműveletek a nomád törzsek ellen. A szaharai hadviselés nagyon nehéz volt a franciáknak és ezért inkább alkudozásokkal, tárgyalásokkal szereztek meg a távolabbi oázisokat és hódoltatták be a nomád tuareg törzseket.

A háború utolsó szakaszáról Marxnak is voltak személyes benyomásai, sőt közelről látta a gyarmati erőszak különböző megnyilvánulásait. Marx 1882-ben orvosi tanácsra Algériába utazott. 1882. február 20-tól május 4-ig tartózkodott Algírban. Engelsnek több levélben vázolja fel az algériai helyzetet. 1882. március 8-i írásában a gyarmatosítók néhány módszeréről és a közállapotokról számol be, amit érdemes idézni:

„Fermé⁶⁵ mesélte nekem, hogy békebírói működése idején *kínzással* kényszerítették vallomásra az arabokat... (mégpedig rendszeresen).” Marx ezután leírja, hogy az európai telepések meggyilkolása vagy a gyilkosságban való bűnrészesség miatt letartóztatott algériaiakat lefejezik. De, teszi hozzá, „ez nem elég megtorlás a sértett telepescsalád számára. Követeli, hogy ráadásul még *legalább* egy fél tucat *ártatlan arabnak* vágják le egy kicsit a fejét. A francia bírók, főleg a fellebbviteli bíróságok viszolyognak ettől, egy-egy elszigetelt bírót azonban helyenként és alkalmilag a telepések halállal fenyegettek, ha nem volt hajlandó ideiglenesen letartóztatni (a hatásköre csupán eddig terjedt) egy tucat ártatlan arabot és vizsgálatot indítani ellenük gyilkosság, betöréses lopás stb. ürügyén. Jól tudjuk, hogy ahol egy európai telepes állandóan vagy csak üzletileg az »alsóbb fajok« körében tartózkodik, általában sérthetlenebbnek tekinti magát, mint a szép I. Vilmos.”⁶⁶

1890-re Algéria a szó mindennapi értelmében valóban gyarmattá válik: zorosán alá van rendelve a franciaországi fináncióknak, egyzersmind a gyarmatosítás sajátos feltételei következtében egy európai, helyi telepes oligarchia uralma alatt is állt. Így tehát az algériai nép kettős iga alatt szenvedett. Ez a körülmény magyarázza meg az Algériában alkalmazott gyarmati rendszer gazdasági, társadalmi, politikai és katonai következményeinek páratlan súlyos voltát.

A mai francia burzsoá hadtörténetírás mértéktelenül feldicséri a hadsereg szerepét Algéria meghódításában és a gyarmati rendszer kialakításában. Kijelentik, hogy „Algéria teljesen a hadsereg teremtménye volt, ez alakította ki formáját és arculatát”.⁶⁷

Az algériai háború hatása a hadügy fejlődésére

A XIX. század első felében az európai hadseregek szervezetében kevés változás történt. A francia hadseregben újabb csapatnemek csak 1830 után, az algériai háborúban jöttek létre. A fegyvernemek közül a gyalogság fejlődött, amelyet a negyvenes években korszerűbb huzagolt fegyverekkel szerelték fel. A lovasság nem változott. A tüzérség a huzagolt csövű és mozgékonyabb lövegekkel ellátva növelte harcértékét. A hadászat nem érte el a napóleoni háborúk színvonalát. A harcászatban pedig csak a tűzharc megszervezésére fordítanak nagyobb gondot.

A század közepétől Európában nagyobb figyelmet szenteltek a hadügynek, mivel a tőkés fejlődés ellentmondásainak kiéleződése

⁶⁵ Fermé nyugalmazott békebíró volt Marx lakásadója Algírban. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy Marxot betegsége ellenére érdekelték a katonai kérdések. Algériai tartózkodása alatt figyelmét felkeltették az algíri kikötőben horgonyzó francia hadihajók. Marx 1882. április 28-i levelében már arról ír Engelsnek, hogy meglátogatta „a 6 páncélos hajóból álló francia hajórajt.” Egy francia altiszt vezetésével részletesen megtekintette a „Colbert” nevű tengernagyi hajót. (Marx, Karl—Engels, Friedrich: Briefwechsel. IV. Band: 1863—1883. Berlin, Dietz Verlag. 1950. 640. o.)

⁶⁶ Uo. 632—633. o.

⁶⁷ Weygand: I. m. 278 .o. és Vert et Rouge. Revue de la Légion Etrangère. Numéro spécial a la glorie de l'Armée d'Afrique. 1937—1955. No. 98. 2—11. o.

következtében nagy katonai összeütközések voltak kilátásban. A hadsereg szervezetében jelentékeny változások történtek; megerősítették az állandó tömeghadseregeket, fejlesztették a hadkiegészítés rendszerét, a fegyvernemeket, a katonai kiképzést és átalakult a hadművészet is. Ez kapcsolatban állt a vasútak, távírók elterjedésével, a haditechnika fejlődésével. Javult a haderők fegyverzete és felszerelése. A gyalogságnál rendszeresítették a huzagolt csövű, hátultöltő puskát. Megjelent a srapel. A járművek és vonatok könnyebbé és mozgékonyabbá váltak. A ruházat és felszerelés átalakulása fokozta a mozgékony-ságot és harcképességet.

1866-ig Európában a francia hadügy befolyása érvényesült, mert az algériai, krími és itáliai sikerek felújították a francia hadsereg hírnevét. A szembeötlő és előnyös újításokat az európai haderők elfogadták. Viszont az 1866-os porosz—osztrák és az 1870—71-es francia—porosz háborúk sikerei nyomán a porosz katonai rendszert és a hadügyet tekintették követendő példának szerte a világon.

A XIX. századi hadügy változásaiban tehát szerepe volt az algériai tapasztalatoknak is. Engels hadtudományi munkáiban pontosan kimutatja, hogy a korabeli hadügy mit köszönhet a francia—algériai háborúnak.

Száz évvel ezelőtt, a sedani csatavesztés után, a *The Pall Mall Gazette* 1870. szeptember 10-i számában megjelent „Hadseregek tündöklése és bukása”⁶⁸ című cikkében Engels megállapította, hogy bár Franciaországnak szüntelenül háborúznia kellett Algériában, „de a nagy hadseregek 1815 óta egyszer sem találkoztak csatatéren. Lajos Fülöp olyan állapotban hagyta hátra a francia hadsereget, hogy az igazán nem volt harcképesnek mondható; igaz, hogy az algériai csapatokra és különösen kedvező egységeire, amelyeket többé-kevésbé az afrikai hadviselésre hoztak létre, mint a chasseurs-à-pied, a zuávok, a turcok, a chasseurs d’Afrique sok figyelmet fordítottak, de a gyalogság zöme, a lovasság és a hadianyag Franciaországban igen elhanyagolt állapotban volt. A köztársaság semmit sem tett a hadsereg állapotának javítására. De eljött a császárság, amely a békét jelentette, és — si vis pacem, para bellum — egyszerre csak a hadsereg került az érdeklődés középpontjába. Abban az időben Franciaországnak sok, viszonylag fiatal tisztje Afrikában — az ottani komoly harcok idején — magas beosztásokban teljesített szolgálatot. Az algériai különleges egységekben olyan csapatokkal rendelkeztek, amelyek kétségtelenül fölülte álltak Európa összes többi csapatainak. Az egyetlen teendő volt, hogy a csapatok zömét, amennyire csak lehetséges a különleges egységek színvonalára emeljék. A »pas gymnastioque«-ot (az angoloknál »double«), amely azelőtt csak a különleges egységeknél volt szokásos, most az egész gyalogságnál bevezették és ezzel a manőverezés olyan gyorsaságát érték el, amilyen régebben ismeretlen volt a hadseregeknél. A lovasságot, amennyire csak lehetett, jobb lovakkal látták el; az egész hadsereg felszerelését felülvizsgálták és kiegészí-

⁶⁸ EFVKI. II. köt. 448—452. o.

tették” A krími háború ismét Európa első hadseregének rangjára emelte a francia hadsereget. Az itáliai háború pedig tovább növelte a francia fegyverek tekintélyét.

„E hadjárat után a francia hadsereg Európa minta hadseregévé vált — szögezi le Engels. Már a krími háború után a *chasseur-à-pied* lett a gyalogos katona »beau idéal«-ja, most viszont ez a csodálat az egész francia hadseregre kiterjedt. Tanulmányozták intézményeit, táborai valamennyi nemzet tisztjei számára iskolává lettek. Csaknem egész Európa szilárdan hitt a francia hadsereg legyőzhetetlenségében. Közben Franciaország régi muskétáit huzagolt csövű fegyverekké alakította át és huzagolt csövű ágyúkkal szerelte fel egész tüzérségét.

De ugyanez a hadjárat, amely a francia hadsereget Európa első hadseregének rangjára emelte, olyan törekvéseket ébresztett, amelyek folytán előbb vetélytársra, majd legyőzője akadt.” Engels a továbbiakban méltatja a porosz hadseregben végrehajtott reformokat és kiemeli a jobb kiképzési rendszert, „amelynél főképpen előőrszolgálatot és csatározást gyakorolták; s mindkettőnél jelentős mértékben a franciák algériai csapatai szolgáltak mintaképül”.

Engels e munkájában rövid hadtörténeti visszapillantást adott a francia—porosz háború kapcsán a XIX. századi francia hadügy fejlődéséről, amelyre — mint bemutatja — termékenyítő hatású volt az algériai háború. A francia katonai szervezet és hadtudomány lényeges elemeit pedig átvették az európai nagyhatalmak fegyveres erői, különösen a poroszok. Az algériai háborúnak az egyetemes hadügy fejlődésére gyakorolt hatásának jelentőségére Engels sok írásában rámutat. Engels feltárta azokat a fejlődési tendenciákat és változásokat, amelyek a francia—algériai háború kapcsán jelentkeztek a katonai elmélet, a haditechnika, a hadseregépítés és a hadművészet területén.

A „kis” háború elméletről

Engels hadtudományi kutatásai során felfigyelt arra, hogy az algériai kis háború alapján különösen a francia és a porosz burzsoá hadtudomány tette ismételten vizsgálata tárgyává a „kis” háború elméletét és gyakorlatát. Engels számos katonai teoretikus munkája mellett elsősorban Bugeaud és Decker sok tekintetben azonos „kis” háború koncepcióját elemezte nagy körültekintéssel. Ennek során kimutatta, hogy a francia katonai elméletben és hadviselésben „az algériai kis háborúval még a »nagy« háború napóleoni hagyományainak fonalát is megszakították”⁶⁹

A már ismertetett bugeaudi és deckeri hadtudományi elvek ismétlése nélkül is felvetődik a kérdés: milyen értelemben beszélt Engels a „nagy” háború fonalának megszakításáról.

Engels 1861. február elején elolvassa Bugeaud marsall „Megjegyzések a háború néhány részletéről”⁷⁰ című könyvét és kivonatot készít a

⁶⁹ EFVKI. I. köt. 158. o.

⁷⁰ *Bugeaud*: *Aperçus sur quelques détails de la guerre, avec des planches explicatives*. Troisième Édition. Paris, Leneveu—Dumaine, 1846.

gyalogsági harc fizikai és erkölcsi alapelveivel foglalkozó részből. Bugeaud könyvéről készült kivonat és Engels bevezető megjegyzései „Bugeaud marsall a harc erkölcsi tényezőjéről” címmel jelent meg a *The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire* 1861. február 9., 16. és március 2. számaiban.⁷¹

Bár Engels több alapkérdésben nem értett egyet, mégis kitűnő munkának értékelte Bugeaud hadtudományi művét és ezt kifejezte bevezető soraiban is. „A világ katonai irodalmában párját ritkító férfias energiával és csak hosszú éves háborús tapasztalatoknak betudható szabatossággal fekteti le a gyalogsági harcnak azokat az alapelveit, amelyeket a franciák változatlanul ma is követnek... — írta Engels, de megjegyezve — nem új elvek ezek, és korántsem sajátosan franciák; de mindamellett ez a munka ügyes összefoglalásban és szép, erőteljes stílusban fejt ki őket.”⁷²

Bugeaud munkájában tárgyalt problémák azért érdekesek, mert több kérdésben vitába szállt Decker „kis” háború koncepciójának elavult tételeivel és olyan hadviselési elveket fejt ki, melyeket Algériában a gyakorlatban is alkalmazott.⁷³ Bugeaud a Decker által is részletesen elemzett következő témákat tette vizsgálatá tárgyává: a kikülönített alakulatok megszervezésének módszerei, az előőrsök elhelyezésének és megszervezésének új rendszere, a felderítés, a fizikai és erkölcsi alapelvek a gyalogsági harcban, a harcrend, az oszlopok kialakítása, felvonulása ütközethez és arcvonal változtatás, a lépcsők, az átkelés a szorosokon előrenyomulásban és visszavonulásban, a tüzelés előrenyomulva, irányváltoztatás az ütközetre való felvonulásban, a négyszögek és tüzelés üldözés során.

Bugeaud könyvének bevezetője külön kihangsúlyozza, hogy „ezek nem lehetnek eléggé elterjedve a hadseregben”. Az előőrsök új rendszerével kapcsolatban kijelenti, ha azt „mindig alkalmaznánk a gyakorlatban Algériában, sokkal kevesebbet kellene bánkódnunk egy-egy őrhely elveszésén”.⁷⁴ A mű a kiváló megfigyelések és gondolatok sora a fegyveres küzdelem legkülönbözőbb kérdéseiről. Engels nem az egész könyvet, hanem „A fizikai és erkölcsi alapelvek a gyalogság harcában” című fejezetet ismerteti, amely a „csapattestek bevetésének a művészetével” foglalkozik és „óriási befolyással van a harc kimenetelére”.⁷⁵

Engels egyetértett azzal a megállapítással, hogy „a harcnak megvan az erkölcsi és a fizikai oldala”. Engels Bugeaud szövegéből szükségesnek tartotta a következő elveket kiemelni: „*Nincs ostobább és károsabb dolog, mint a szüntelen csatározás, amely nem jár semmiféle eredménnyel. Önök csak felhasználják embereiket és lőszerüket anélkül, hogy előbbre vinnék az ügyet, és a döntő pillanatban gyakran éppen az ekként eltékozolt eszközök hiányoznak.*”⁷⁶

⁷¹ MEM. 15. köt. 227—230. o.

⁷² Uo. 227. o.

⁷³ Bugeaud: I. m. III. o.

⁷⁴ Uo. VI. o.

⁷⁵ Uo. 116—140. o. és MEM. 15. köt. 277. o.

⁷⁶ MEM. 15. köt. 230.—231. o. és Bugeaud: I. m. 124. o.

Engels Bugeaud szövegében aláhúzta azt a fontos hadtudományi elvet, hogy „a döntő pillanatban mindig magához kell ragadni a harci kezdeményezést és támadásba kell lendülnie”.⁷⁷ Engels magyarázatában kijelenti, hogy az erkölcsi tényezővel kapcsolatban Bugeaud által lefektetett elvek „semmiképpen sem pótolják a harcászat tudományát, de nagyon fontos kiegészítői annak”.⁷⁸

Engels teljes joggal állapította meg, hogy Bugeaud néhány hadtudományi gondolata, amelyek nem utolsósorban az algériai „kis” háborúban a gyakorlat igazolt, hatottak a korszak, elsősorban az osztrák és porosz hadügyre. Ezt bizonyítja többek közt, hogy Bugeaud hegyi hadviselésről szóló munkáját 1869-ben Bécsben is kiadták.⁷⁹ Ez időszzerű volt, amiről a kiadók előszava is meggyőzhet bennünket:

„Abban a pillanatban, amikor a birodalom legdélibb csücskében sajátos módon vívott véres harcok törnek ki, úgy hisszük, hogy jelen írásunk által időszzerű adalékot nyújtunk a hegyi háborúhoz...

Az olvasó hamarosan felismeri, hogy a hadművészet, a lakosság erkölcssei és szokásai, a terep jellege a Kabil-hegyekben számos analógiát kínálnak a dél-dalmáciai viszonyokhoz; Bugeaud marsall kipróbált hadviselése jelentéktelen módosításokkal Dalmáciában is alkalmazandók.”⁸⁰

1861-ben Engels ismerteti Waldersee porosz tábornok névtelenül megjelent könyvét.⁸¹ Engels „Waldersee a francia hadseregről”⁸² című ismertetéséből kiderülnek a porosz törekvések és az algériai háború tanulmányozására, tapasztalatainak meghonosítására irányuló erőfeszítések.

„Nem meglepő tehát — írja Engels —, hogy a szerző ezt a hadsereget tette tanulmányának specifikus tárgyává... Amióta a franciák az 1859-es itáliai hadjáratban az egyik legjobb és legbátrabb európai hadsereg ellen harcolva nagy sikereket értek el, európai jelentőségű kérdéssé vált az, hogy milyen körülményeknek tulajdoníthatók e rendkívüli és állandó győzelmek. A fent említett publikációban Waldersee tábornok éppen ezt fejtegeti, hogy miben látja a tény magyarázatát.”⁸³

E körülmények kialakításában — mint ahogyan Engels is rámutatott — jelentős szerepe volt az algériai háborúnak. A francia hadsereg általános helyzetének áttekintése után Engels kiemeli Waldersee megállapítását: „Igaz harci szellem fűti, harci kedv, tettvágy és dicsvágy tölti el, bátor és merész, ahogy azt mindenkor és újabban is az algériai, a krími és az itáliai csatatereken bebizonyította.”⁸⁴ Engels megjegyzi: „Waldersee tábornok áttekintést nyújt Bugeaud marsall harci elveiről, ugyanazokról, amelyeknek nagy részét fordításban...

⁷⁷ MEM. 15. köt. 233. o. és *Bugeaud*: I. m. 134. o.

⁷⁸ MEM. 15. köt. 227. o.

⁷⁹ *Bugeaud*: Über den Gebirgskrieg in Afrika. Wien, Verlag Seidel-Sohn, 1869.

⁸⁰ Uo. 1. o.

⁸¹ Die Französische Armée auf dem Exercirplatze und im Felde. Berlin. 1861.

⁸² Lásd MEM. 15. köt. 270–281. o.

⁸³ Uo. 270. o.

⁸⁴ Uo.

»A harc erkölcsi tényezőjéről« címmel közöltünk. Ezekkel az elvekkel Waldersee teljesen egyetért.”⁸⁵

Engels a háború és hadviselés több kérdésében osztotta Bugeaud véleményét: de bírálta azért, hogy túlbecsüli a „kis” háború jelentőségét és szem elől téveszti a „nagy” háború jellemzőit. Bugeaud és az algériai „kis” háború hatására a francia katonai elméletben a korszerűtlen háborúra jellemző elvek váltak uralkodóvá. A XIX. század második harmadában a francia politikai és katonai felső vezetés elejtette a korszerű „nagy” háború fonalát és a francia hadsereg útja ezután egyenesen a hadtörténelem által sokat idézett 1870 szeptemberi Sedan-i katasztrófaig vezetett.

Engels 1870 decemberében „A háború esélyei” című cikkében a francia—porosz háború jellegét értékelve, az algériai háborúra utalva ismételten kifejti a háborúval kapcsolatos álláspontját. Figyelembe veszi a háború lényegét, a társadalmi-politikai és katonai oldalait, ismételten leszögezi, hogy a kapitalizmus korában osztályok és nemzetek viselik a háborút.

„Való igaz — írta Engéls —, hogy a komoly háború teljesen kivett már az emberek emlékezetéből. A krími, az itáliai, s az osztrák—porosz háború mindmegannyi pusztán konvencionális hadviselés — ezeket a háborúkat a kormányok folytatták és békét kötöttek, mihelyt katonai gépezetük elhasználódott vagy összeomlott. *Igazi háborút, amelyben maga a nemzet vesz részt, néhány nemzedék óta nem látunk Európa szívébe. Volt ilyen háború a Kaukázusban és Algériában, ahol szinte megszakítás nélkül több mint húsz esztendeig tartottak.*”⁸⁶ (Kiemelés tőlem — Á. T.)

Engels az algériai „kis” háború tanulságait is figyelembe véve nem értett egyet az ütközet fontosságát túlhangsúlyozó burzsoá hadtudományi elméletekkel és elvetette azt a téves elképzelést, hogy kizárólag a döntő csatát tekintsék a háború megnyerése egyedüli eszközének. Engels lefektette azt a marxista hadtudományi tételt, hogy a korszerű háború az egész nép minden anyagi és szellemi erőfeszítését igénybe veszi. Ezt az ismert tételt többek közt aláhúzza a haditechnika fejlődése a XIX. században.

A haditechnikai változásokról

Engels hangsúlyozta, hogy a termelőerők és a tudomány meghatározott fejlődési szakaszában tökéletesebb fegyverek és harceszközök jönnek létre. A haditechnika mennyisége és minősége mindenkor a fegyveres küzdelem kimenetelét eldöntő legfontosabb tényezők egyike.

A XIX. században a tőkés társadalom teljesen kibontakozik és a hatalmas gazdasági haladás megteremti a nagyipart. Az új találmányok előidéznek a hadügy minden ágának fejlődését. A tudomány és technika magas színvonalú fejlődése ugrásszerű előrelépést eredmé-

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ EFVKI. II. köt. 494. o.

nyez a haditechnikai eszközökben. Megszerkesztik a teljesen új tulajdonságokkal rendelkező huzagolt csövű fegyvereket. Az új fegyverek, a közlekedési és híradó eszközök, valamint tömeggyártásuk jelentették azt az anyagi-technikai alapot, amely fordulatot idézett elő a hadművészetben.

Engels az algériai háború alapján is elemzi a haditechnika és hadművészet viszonyát és a fejlődésben egymásra gyakorolt kölcsönhatását. Kimutatta, hogy többek közt az algériai „kis” háború is szerepet játszott a haditechnikai eszközök, elsősorban a huzagolt csövű fegyverek fejlődésének elindításában. Az algériai háború első és második szakasza alatt alkalmazásra került egyre tökéletesedő huzagolt csövű puskák azonban csak kezdetét jelentették a lőfegyverek egész rendszerében végbemenő nagy forradalomnak. *„Az algériai háború adott alkalmat arra — írta 1860-ban Engels —, hogy a huzagolt csövű puska visszanyerje hitelét és tökéletesítsék szerkezetét. — A tökéletesítések azonban csupán a kezdetét jelentették a lőfegyverek egész rendszerében végbemenő óriási forradalomnak, amely még mindig messze van a befejezéstől.* (Kiemelés tőlem — Á. T.) A franciák simacsövű muskétái nem vehették fel a versenyt az arabok hosszú espingardasai-
val, mert ezek nagyobb hossza és jobb nyersanyaga súlyosabb lövedékek alkalmazását tette lehetővé, és így a kabilok és beduinok olyan távolságról tüzelhettek a franciákra, amilyenre a rendszeresített muskéta teljesen tehetetlen volt.⁸⁷ Az Orleans-i herceg a megcsodált porosz és osztrák vadászok mintájára szervezte meg a francia vadászokat, akik fegyverzetük, felszerelésük és taktikájuk révén csakhamar a világ legjobb vadászcsapatai lettek. A huzagolt csövű puska, amellyel fel voltak szerelve, sokkal jobb volt a régi huzagolt csövűnél, és hamarosan tovább módosították, aminek eredményeképpen végül a huzagolt csövű puskákat Európa egész gyalogságánál bevezették.”⁸⁸

Engels „A huzagolt csövű puska története” és „A huzagolt csövű ágyúról” című tanulmányaiban sokoldalúan elemzi azokat az okokat és körülményeket, amelyek előidézték a huzagolt csövű fegyverek fejlődését és rendszeresítését a XIX. századi hadseregekben. Ezért szükségtelen a részletes fegyvertörténeti vizsgálat és csupán az algériai háborúhoz kapcsolódó Engels által jelzett tökéletesítéseket kell számba venni, amelyek *kezdetét jelentették a lőfegyverek egész rendszerében végbemenő óriási forradalomnak.*

A huzagolt csövű puska nehéz és lassú töltése miatt nem terjedt el a gyalogság körében és csak a vadászcsapatok használták. Engels értékeléséből világosan kitűnik, hogy a franciákat az algériaiak fegyverzete és harcászata kényszerítette a huzagolt csövű fegyverek tökéletesítésének meggyorsítására és rendszeresítésére.

⁸⁷ Megkivánjuk jegyezni, hogy az arabok és kabilok messzehordó fegyvereinek — amelyek a franciáknál lökést adtak a huzagolt puskák rendszeresítésének — eredete a törökök 1570. évi lapantói tengeri vereségéig nyúlik vissza, amikor a spanyol nehéz muskéták bebizonyították teljes fölényüket az arquebusezel és a török íjakkal szemben. A jobb minőségű acél és lőpor később lehetővé tette az arabok és a törökök számára hogy hajlított tusájú hosszú csövű könnyű, messzehordó puskát szerkesszenek, amellyel támaszték nélkül és viszonylag gyorsan lehetett löni.

⁸⁸ EFVKI. II. köt. 190. o.

A franciák az algériai hadszíntéren egymás után próbálták ki a különböző tökéletesített fegyvereket. Engels nagyra értékelte Delvigne, Thouvenin és Minié tevékenységét, akik sokat tettek annak érdekében, hogy a huzagolt csövű puskák megfelelő szerepet töltsön be a hadviselésben.

Delvigne francia százados kísérletezett először azzal, hogy a huzagolt csövű puskát általános gyalogsági használatra alkalmas fegyverré alakítsa. 1828-ban megszerkesztette a kamráspuskát. A Delvigne-puskával 1842-re felszerelték az Algériában harcoló gyalogságot. 1844-ben Thouvenin tökéletesebb megoldású, úgynevezett tusképsuskát készített. 1846-ra Thouvenin-puskával fegyverezték fel az algériai francia egységeket. A Minié által 1849-ben feltalált kitáguló (expanziós) lövedéket azonnal felhasználták a franciák az algériai harcokban.⁸⁹

Az algériai háborúban a franciák megismerkedtek az algériai jata-gánnal is. 1840-ben a francia gyalogság számára új formájú kard- és szuronyként egyaránt használható fegyvert készítettek. A szurony kardszerűen és szuronyként hosszú pengéje az algériai jata-gánhoz hasonlóan kétszeri görbületet kapott. A jata-gán (szablya szurony) mintául szolgált számos hadseregnek, amelyekben a XIX. század közepétől szintén rendszeresítették.⁹⁰

Engels nagy jelentőségű katonai haladásnak tekinti azt a tényt, hogy a „franciák vezették be először a huzagolt csövű ágyút a hadviselésbe” és tömegesen először az 1859-es olaszországi hadjáratban alkalmazzák. Értékeléséből kitűnik, hogy a huzagolt csövű puskák rendszeresítése a gyalogságnál volt az, ami napirendre tűzte a lövegek technikai fejlesztését. Indoklásából szükséges az alábbiakat idéznünk:

„Mint hogy a gyalogsági fegyverek lőtávolsága ily módon 300 yardról 800, sőt 1000 yardra növekedett, felmerült a kérdés: a tábori tüzérség, amely eddig a 300-tól 1500 yardig terjedő távolságon uralkodott, megállhatja-e még a helyét az új kézfegyverekkel szemben. A rendes tábori ágyúk legeredményesebb tűzhatása csakugyan éppen azon a lőtávolságon belül volt, amelyet most a huzagolt csövű puskák is elértek: a kartács 600—700 yardon túl nem igen volt hatásos; a hat vagy kilenc fontos ágyú gömbölyű lövedékeinek hatása 1000 yardon felül nem volt kielégítő. Ahhoz pedig, hogy a srapnel elég félelmetes legyen, olyan hidegvér és a távolság olyan pontos becslése szükséges, amely a csatatéren, amikor az ellenség előrenyomul, nem mindig lehetséges. A régi tarackok gránáttüze a csapatok ellen ugyancsak nem mondható kielégítőnek... Ennek elkerülésére a franciák a krími háború kezdete táján bevezették Louis Napóleon úgynevezett találmányát,⁹¹ a könnyű tizenkétfosztos ágyút, a canon obusier-t, amelyből

⁸⁹ Decker: I. m. 5—6. o.; Lásd részletesen Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 46., 49—50. o.

⁹⁰ Decker: I. m. 6. o. és Csillag: I. m. 47. o.

⁹¹ Az osztrák hadügyre gyakorolt hatás és az érdekesség kedvéért hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a francia Favé kapitány munkáját, amely Louis Napóleon tüzérségi reformjával foglalkozik, 1853-ban német nyelven kiadták Pesten is. (Lásd Favé: Neuss system für die Feld-Artillerie von Louis-Napóleon Bonaparte. Pesth, Verlag Geibel, 1853.)

éppúgy lehet tüzelni tömör lövedékkel — a lövedéksúly egyharmada helyett a súly egynegyedének megfelelő töltettel —, mint gránáttal...

Minthogy a francia könnyű tizenkétfontos csak más tűzérsséggel szemben van viszonylagos fölényben, de semmiképpen sem az új kézi-fegyverekkel szemben és minthogy a porosz nehéz tizenkétfontos nyilvánvaló képtelenség — nem maradt más hátra, mint vagy teljesen elvetni a tábori tűzérsséget, vagy bevezetni a huzagolt csövű ágyút.⁹²

Az a haditechnikai forradalom, amelynek kezdetét Engels az algériai háború vizsgálata alapján jelölte meg, előidézte a lőfegyverek fantasztikus fejlődését a XIX. század második felében. Engels rámutatott arra, hogy az új fegyverek azonban csak abban az esetben változtatják meg a hadművészeti elveket, ha elérik a tökéletesség magas fokát és nagy mennyiségben rendszeresítik a fegyveres erőkbén.

Engels „A gyalogság taktikája az anyagi okokból levezetve 1700—1870” című munkájában a fentiekre utalva kifejtette, hogy a sima csövű gyalogsági fegyverrel 100 lépésről ritkán találnak el egy embert és 300 lépésről nehéz eltalálni egy zászlóaljat. „Ezért, amikor a franciák Algirba jöttek — írta Engels —, erős veszteségeket szenvedtek a beduinok hosszú puskáitól oly távolságokról, amelyekre az ő fegyvereik hatástalanok voltak. Itt csak a huzagolt csövű puska segíthetett; de éppen Franciaországban húzódoztak ettől a puskától még mint kivételes fegyvertől is, lassú tölthetősége és gyors eltömődése miatt. Most azonban, amikor a könnyen tölthető puska szükséglete érvényre jutott, azonnal ki is elégítették ezt. Delvigne előmunkálatait Thouvenin tuskésfegyvere és Minié expanziós lövedéke követte, amely utóbbi a huzagolt csövű fegyver tölthetőség szempontjából tökéletesen egy sorba állította a sima csövűvel, úgy, hogy ettől fogva messzehordó és pontos lövő huzagolt csövű fegyverekkel láthatták el az egész gyalogságot. Mielőtt azonban a huzagolt csövű elöltöltő a neki megfelelő taktikát megteremthette volna, már ki is szorította a legújabb hadifegyver, a huzagolt csövű hátultöltő, amellyel egyidejűleg a huzagolt csövű ágyúk is egyre nagyobb hadi használhatóságra fejlődtek.”⁹³

A korszerűvé vált és tömegesen alkalmazott puska és ágyú esetében ez az alapvető minőségi fordulat az 1870—1871-es francia—porosz háborúban következett be. E háború után a hadművészet történetében új szakasz kezdődött. A megelőző periódusban azonban már a fejlődés irányának tendenciája megjelenik. Ezt igazolja a francia—algériai háború története.

Az algériai hadszíntéren harcoló francia hadsereg fegyverzetében bekövetkezett haditechnikai változások előidéztek a hadügy számos területének módosítását. Az Algériában először tömegesen bevetett új

⁹² EFVKI, II. köt. 190—191. o.

⁹³ Uo. 603—604. o.

harcesköz — huzagolt csövű puska — hatására a fegyveres küzdelem legjobb eljárásai mellett a francia katonai vezetés keresi a hadsereg-építés, a fegyvernemek és a csapatnemek legcélszerűbb szervezési és kiképzési formáit.

A hadseregépítésről

Figyelemre érdemesek Engelsnek azok a tanulmányai, melyekben az algériai háború hatását is vizsgálta a hadseregek, a fegyvernemek, a szak- és egyéb csapatok fejlődésére, szervezeti változásaira és kiképzési rendszerére. Itt érdemes idéznünk Weygand francia tábornok megállapítását is. Weygand hadseregtörténeti munkájában így méltatja az „Armée d’Afrique”-t: „A jelentős áldozatok, a vállalkozás hosszú időtartama és a sajátos hadviselési módszerek Algéria meghódítása során egy új hadsereget teremtettek. Az afrikai hadsereg már a kezdetben kialakult és egy évszázadon keresztül megőrizte jellemzőit a francia haderőn belül és annak értékes részét képezte.”⁹⁴

Engels az „Európa hadseregei”, a „Hadsereg”, a „Gyalogság”, „A francia könnyűgyalogság” és a „Katonai” reform Németországban” című munkáiban mélyreható vizsgálat alá vette a hadseregfejlesztés elveit és gyakorlatát. Ennek során történeti átekintést adott a XIX. századi francia hadsereg szervezetének és kiképzésének fejlődéséről, amelyre „termékenyítő” hatású volt a nagyon hosszú időtartamú algériai háború. Kimutatta, hogy a francia katonai rendszer és kiképzés több lényeges elemét átvették az európai fegyveres erők.

Engels erre mutat rá 1860 januárjában a „Katonai reform Németországban” című munkájában, amikor azt írta:

„Az 1859-es olaszországi háború a krími háborúnál is világosabban megmutatta, hogy a francia katonai szervezet a legjobb Európában.” Hozzáteszi azonban, hogy ezen a fölényen nem kell csodálkozni, mert: „Egyetlen nemzet sem viselhet huszonöt éven át kis háborút olyan óriási méretekben — ahogy ez Algériában folyik — anélkül, hogy ez ne fejlesztené magas fokra csapatainak képességeit. (Kiemelés tőlem.

— Á. T.) Míg Anglia és Oroszország indiai és kaukázusi háborúikat főleg erre a szolgálatra kiképzett csapatokkal viselték, addig a francia hadsereg nagyobb része átment az algériai iskolán. Franciaország valóban sokat tanult ebben az iskolában, amely sok emberbe és pénzbe került, de igen hatásos és termékeny volt értékes katonai tapasztalatokban. (Kiemelés tőlem — Á. T.) Ezután pedig a krími háború, egy másik nagyméretű iskola hozzájárult a katonák önbizalmának fokozásához, mert bebizonyította nekik, hogy az, amit a nomád törzsek és irreguláris alakulatok ellen folytatott hadjáratokban tanultak, ugyanolyan hasznos és alkalmazható a reguláris csapatokkal vívott harcban is.”⁹⁵

⁹⁴ Weygand: I. m. 267. o.

⁹⁵ EFVKI. II. köt. 183—184. o.

Engels a továbbiakban bemutatta, hogy a franciák milyen előnyökkel rendelkeznek a hadseregépítésben, a fegyverzetben, a felszerelésben, a ruházatban, a kiképzésben és a fizikai edzettségben. Ezek alapján Engels azt a nagyon előre látó következtetést vonta le, hogy Németországban nem „homályos elmékedésekre”, hanem a német katonai rendszert a nagy fogyatékoságaitól és bajaitól megszabadító katonai előrehaladásra, reformra van szükség.

Marx 1855. június 15-i levelében arra kéri Engelset, hogy a „Putnam's Monthly” című lap számára írjon tanulmányt az európai hadseregekről. Marx segített Engelsnek az anyag kutatásában és összeállításában. A munka „Európa hadseregei” címmel jelent meg az említett folyóirat augusztusi, szeptemberi és decemberi számaiban. Engels többek között plasztikusan ábrázolja a francia haderő szervezését, fegyvernemait, a hadikiegészítést, a katonai kiképzés rendjét és a felszerelést.

Engels a francia gyalogság (100 sorgyalog-ezred) vizsgálata után kiemelte az algériai háború alatt kialakult könnyűgyalogságot.⁹⁶

Engels szükségesnek tartotta, hogy részletes hadtudományi értékelést adjon „a könnyűgyalogság katonájának eddig legtökéletesebb példányáról” — a francia chasseur-ról. Ezt „A francia könnyűgyalogság” című munkájában végezte el. Engels jól ismerve kora hadseregeinek gyalogos fegyvernemét, jogosan dicséri a francia könnyűgyalogságot. Katonai értékét már a bevezetőjének első mondataiban meghatározza:

„A francia chasseur nemcsak a saját hadserege számára mintakép: a könnyűgyalogsági szolgálatot illetően bizonyos fokig a franciák az irányadók valamennyi európai hadseregnek. A chasseur tehát bizonyos értelemben az egész európai könnyűgyalogság eszményképe.”⁹⁷

Ezek után Engels feltárja azokat a hadtudományi összefüggéseket, amelyek az algériai háború során előidézték ennek a csapatnemnek a kialakulását. Az összefüggések és indítékok közül első helyre teszi az algériaiak fegyverzetét és hadművészetét.⁹⁸

Afganisztánban hasonló körülmények között harcolt az angol hadsereg, de a brit hadvezetés a hátrányok megszüntetésére nem tett semmit, a franciák Algériában viszont igen. „Mihelyt felismerték a fogyatékoságot — írta Engels —, nyomban lépéseket tettek a megszüntetésére. Az orleansi herceg, Lajos Fülöp fia, 1837-ben Németországban tett nászútján alkalmat talált arra, hogy tanulmányozza a porosz gárda két lövészzászlóaljának szervezetét. Mindjárt felismerte, hogy itt kínálkozik egy kiinduló pont az éppen Algéria számára szükséges csapatfajta kialakításához. Nyomban foglalkozott is a kérdéssel... 1838-ban a herceg engedélyt kapott, hogy egy századot saját tervei szerint alakítson meg, majd ugyanabban az évben ezt a századot egész zászlóaljává növelték. 1840-ben a zászlóaljat Algériába küldték, hogy megvizsgálják, mire képes valódi háborúban. Ott olyan jól kiállta a

⁹⁶ MEM. II. köt. 238. o.

⁹⁷ EFVKI. II. köt. 207. o.

⁹⁸ Uo. 208—209. o.

próbát, hogy ugyanabban az évben kilenc további chasseur-zászlóaljat alakítottak.⁹⁹

Engels részletesen elemzi azokat az okokat, amelyek arra indították a francia vezetést, hogy algériaiakból a könnyű csapatfajtaikat szaporítsa. „A beduinok és kabilok sajátos katonai tulajdonságaik révén

Francia gyalogos vadászok

kétségkívül a könnyűlovasok és a gyalogos lövészek mintaképei voltak — állapítja meg Engels. — Ez a franciákat igen hamar arra indította, hogy próbáljanak bennszülötteket toborozni a hadseregbe, és Algériát úgy meghódítani, hogy arabokat harcoltassanak arabok ellen. (Kiemelés tőlem — Á. T.) Többek között ez a gondolat vezetett a zuávhadtest megalakításához. A hadtest még 1830-ban alakult, nagy-

⁹⁹ Uo.

részt bennszülöttekből és főleg arab hadtest maradt 1839-ig, amikor tagjai tömegével Abd el-Kaderhez dezertáltak, aki éppen akkor tűzte ki a szent háború zászlaját... Az öröket franciákkal pótolták, és azóta a zuávok kizárólag francia hadtestként szerepeltek, amelynek az a rendeltetése, hogy mindig Afrikában lássanak el helyőrségi szolgálatot.”¹⁰⁰

Engels elemzése során rámutat arra, hogy a négy zuáv ezred 11 zászlóalja a könnyűgyalogság kötelékébe tartozik. Ismerteti továbbá, hogy 1841-től a franciák sokat kísérleteztek azzal, hogy algériaiakat toborozzanak a helyi hadseregükbe. 1855-re három ezredet (9 zászlóalj) sikerült szervezni. A turcok vagy tirailleurs indigénes (bennszülött lövészek) a krími és a és az itáliai háborúban már hírnevet szereztek.

A francia hadseregnek — írta Engels — „... 38 olyan zászlóalja van, amelyeket külön könnyűgyalogsági szolgálatra alakítottak és képeztek ki. Közülük a chasseurok, a zuávok és turcok mindig jellegzetes vonásokkal rendelkeztek.”¹⁰¹ De a két utóbbi csapatnem erősen helyi jellege miatt nem befolyásolta különösebben a francia hadsereg egészét. „Tény az is, hogy a franciák a csatárláncban való harc részleteiben és a terepviszonyok kihasználására való képességükben sokat vettek át az araboktól.”¹⁰² Engels kifejti, hogy a könnyűgyalogságnak francia része és egyben a „hadsereg mintaképe a chasseur”. Ennek a csapatnemnek a jellemzőit mutatja be nagy alaposággal a továbbiakban.¹⁰³

Engels hosszan idézi egy porosz törzstiszt dicsérő véleményét a chasseurökről. Választ ad Engels arra is, mi idézte elő a testnevelési kiképzésnek a bevezetését az egész francia hadseregben. „Az algériai háború nyilvánvalóvá tette a francia katonai hatóságok számára, milyen óriási fölényben van az a gyalogság, amely gyakorlott az ilyen kitartó futásban. (Kiemelés tőlem — Á. T.) 1853 óta vitatkoznak arról, vajon nem kellene ezt a rendszert az egész hadseregben alkalmazni? De Lourmel tábornok (1854. november 5-én elesett Szevosztopol alatt) külön felhívta rá Louis Napóleon figyelmét. A Krími háború után hamarosan az összes francia gyalogsági ezredeknel bevezették a pas gymnastique-ot. Az ütem persze lassúbb és valószínűleg a lépés is rövidebb, mint a chasseuröknél; azonkívül a chasseurök kitartó futását is erősen csökkentették a sorkatonaságnál.”¹⁰⁴ Engels mindezekből levonja azt a következtetést, hogy a pas gymnastique nagyban hozzájárult a palestrói, a magentai és a solferinói győzelmekhez.

Engels részletes vizsgálat tárgyává tette a francia katona egyik fő elfoglaltságát, „a testgyakorlást”, amit a kiképzés egyik legfontosabb területének tartott. Emellett a katonák harcászati kiképzésének tulajdonított nagy jelentőséget.

¹⁰⁰ Uo. 210. o.

¹⁰¹ Uo. 211. o.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo. 213. o.

¹⁰⁴ Uo. 214—215. o.

„A csatározás új rendszerét — írja Engels —, amelyet a chasseurök fejlesztettek ki, azóta nemcsak az egész francia hadsereg vette át, hanem sok európai hadsereg számára is mintaképül szolgált...”¹⁰⁵ Engels véleménye szerint „... a csatárok igazi gyakorlótere az ellenség előtt van, s e tekintetben a francia könnyűgyalogosság számára kitűnő iskola volt Algéria rettenetesen átszeldelt terepe, amelyet a kabilok védelmeztek, a legbátrabb, legszívósabb és legkörültekintőbb csatárok, akiket valaha is látott a világ. (Kiemelés tőlem — Á. T.) Itt fejlesztették a franciák a legmagasabb fokig a szétbontakozott rendben való harcolásnak és minden fedezék kihasználásának ösztönét, amelyről 1792 óta minden háborúban tanúságot tettek. Különösen a zuávok használták fel előnyösen a bennszülöttek adta leckét és példaképül szolgáltak az egész hadsereg számára... Náluk a szétszort harcrend közös célra törekvő kis csoportok önálló akcióját jelenti. Náluk a meglepés és a csel a csatárlánc voltaképpeni lényege.”¹⁰⁶

Engels kifejti, hogy a „döntő harcokban” és a „kis” háborúban egyaránt jól lehet alkalmazni e harceljárásokat. Engels külön kiemeli a zuávok kiváló képességeit az előőrszolgálatban és a tábori őrségekben, „akik a beduinok és kabilok ellen vívott ravaszsággal és csellel teli háborúban szereztek gyakorlatot.”¹⁰⁷ Ezt igazolva részletesen idézi Aumale herceg leírását egy zuáv táborról, amely a Revue des deux Mondes, 1855. március 15. számában jelent meg. A zuávok harcászatának tanulmányozását a poroszok igen fontosnak tartották. Ezt alátámasztja az a tény, hogy a Revue des deux Mondesban megjelent írást külön nyomatban még 1855-ben kiadták Berlinben.¹⁰⁸

Engels tanulmányát nagyon értékes hadtudományi következtetésekkel és megállapításokkal fejezi be. „A francia chasseurök vezették be a francia hadseregbe:

1. a ruházat és a felszerelés új rendszerét, a zubbonyt, a könnyű csákót, a vállöv helyett a kardszíjat;
2. a huzagolt csövű puskát és alkalmazásának tudományos ismereteit, a lövészet modern iskoláját;
3. a futólépésnek nagyobb távolságokra való alkalmazását és alakzatváltoztatásoknál történő használatát;
4. a szuronygyakorlatokat;
5. a tornát és
6. a zuávokkal együtt a csatárlánc modern rendszerét.”¹⁰⁹

Engels ezt a tanulmányt az angol önkéntesek számára írta és ezért végül megjegyzi, hogy a franciáknak köszönhető, ha ezekből valamit a brit hadseregben rendszeresítettek. Ezek közül nem egy korunk

¹⁰⁵ Uo. 217. o.

¹⁰⁶ Uo. 219—220. o.

¹⁰⁷ Uo. 220—221. o.

¹⁰⁸ Lásd Das Corps der Zuaven im französischen heere. Eine Entftehung, Ausbildung und Kriegsthaten. Eine Skizze. Marc dem französischen der Revue de deux Mondes. Berlin, Verlag Springer, 1855. 49. o.

¹⁰⁹ EFVKI. II. köt. 211. o.

hadügyében is érvényesül még, különösen a francia hadsereg őrzi hagyományok formájában.¹¹⁰

Engels részletesen megvizsgálta a katonai szolgálat rendjét is. Bemutatta, hogy a francia hadseregben elismert a helyettes állítási rendszer és állandóan mintegy 80 000 ilyen helyettes szolgál. Mivel ezek nehezen kezelhetők, az a „vélemény róluk, hogy a legjobb helyen az ellenség előtt vannak, és így a könnyű afrikai csapatok főként belőlük toborzódnak, például a zuávok, akik csaknem valamennyien mint „remplacent”-ok (helyettesek) léptek be a hadseregbe. A krími hadjárat teljes mértékben bebizonyította, hogy a zuávok mindenható magukkal viszik afrikai szokásaikat — fosztogatódvüket éppúgy, mint engedetlen magatartásukat vizsontagságok idején, és talán ebben az értelemben mondta róluk egy rokonlélek, a néhai Saint-Arnaud marsall az almai csatáról szóló jelentésében: „A zuávok valóban a világ első katonái!”¹¹¹

A francia hadsereg felszerelését jellemezve Engels leszögezi, hogy az „egészében véve elsőrendű”. „A fegyverek konstrukciója jó” és az „egyenruha egyszerű, de izléses”. A könnyű kepi, „a legkatonásabb fejfedő, amelyet eddig feltaláltak”. Mindez „olyan egyszerű és praktikus felszerelést alkot, amilyent egyetlen európai hadsereg sem ismer. Afrikában fehér flanell csuklya védi a fejet a napsugarak ellen és flanell alsóruhával is ellátják a csapatokat... chasseur-à-pied-k tiszta szürke ruhát viselnek zöld szegélyezéssel; a zuávok egyenruhája törökös jelmezféleség, amely úgy látszik jól megfelel az éghajlatnak és a szolgálatnak.”¹¹²

Engels szerint a „francia hadsereg gyakorló szabályzata a katonai ésszerűség és a régi-módi hagyományok furcsa keveréke.” Ez mutatható ki a gyalogság, a lovasság és a tüzérség kiképzésében és harcászataiban is.” Mindent összevetve, a könnyű csapatszolgálat a franciák force-je (erőssége) — írja Engels. Megjegyzi, hogy „sehol sem olyan alacsony a katonák átlagos magassága mint Franciaországban... És ezek a kis emberek mégis nemcsak kitűnően harcolnak, hanem a legnagyobb fáradságokat is állják, és mozgékonyok tekintetében túlszárnyalnak minden más hadseregen. Napier tábornok azt állítja, hogy a brit katona a világ legjobban megterhelt harci állata; de ő sohasem látta ezeket a francia—afrikai harcosokat, amint fegyvereiken és személyes poggyászukon kívül sátrakat, tűzifát, élelmiszert cipelnek hátukon, magasan a csákólyuk fölé tornyozva és így menetelnek napi 30—40 mérföldet a trópusi napsütésben. (Kiemelés tőlem — Á. T.) — ezek után hasonlítsuk össze a nagy, behemót angol katonát — a békeállományú hadseregben legalább öt láb hat hüvelyk magasnak kell lennie — az apró, rövidujjú, inkább szabónak tűnő, négy láb tíz hüvelyk magas franciával! És a kis francia mindezen terhek súlya alatt is első-

¹¹⁰ A Revue Historique de L'Armée, 1966. 2. számát „Les chasseurs á pied” címmel különszámként adták ki. A különszám tanulmányai a schasseurs-ök megszervezésétől 1964-ig mutatják be a csapatnem fejlődését és történetét.

¹¹¹ MEM. 11. köt. 411. o.

¹¹² Uo. 412. o.

rendű könnyűgyalogos marad; csatározik, üget, vágat, lehasal, felugrik és mindezenközben tölt, tüzel, előrenyomul, visszavonul, szétszóródik, gyülekezik, újra alakzatban fejlődik, és nemcsak kétszer akkora mozgékonyt, hanem kétszer akkora intelligenciát is tanúsít, (Kiemelés tőlem — Á. T.) mint a »rosbif« (roastbeef-marhasült) szigetről való csontos vetélytársa. Ezt a könnyű gyalogsági szolgálatot a hús chasseur-à-pied zászlóaljban tőkélyre fejlesztették. Ezeket a páratlan — sajátos szolgálatuk területén páratlan — csapatokat úgy képezik ki, hogy az ellenség hatótávolságán belül minden mozdulatot egyfajta könnyed ügetéssel hajtsanak végre, amelyet pas gymnastique-nak neveznek és amellyel percenként százhatvan-száznyolcvan lépést tesznek meg. De nemcsak futni tudnak fél órán át vagy még tovább is, rövid megszokásokkal, hanem küszni, ugrani, mászni, úszni is; minden olyan mozgásfajtában, amelyre esetleg szükség lehet, egyaránt jártasak, emellett elsőrendű lövészek, és ki tudna a csatározások során, egyenlő feltételek mellett, helytállni e tökéletes céllövőkkel szemben, akik a terep legkisebb egyenetlensége mögött is fedezéket találnak.”¹¹³

„A jelenlegi francia lovasság — elemzi tovább Engels —, különösen az algériai ezredek, igen kiváló csapatok, általában jó lovasok és még jobb vívók, bár a lovaglás művészetében még mindig elmaradnak a brittek, a poroszok és különösen az osztrákok mögött.”

Engels eddig ismertetett gondolatmenetéből világosan kitűnik az algériai háború tapasztalatai a francia hadseregépítés minden területére hatottak és sok vonatkozásban annak fejlődését segítették elő. Ám igaz az is, hogy Engels már ekkor rámutatott azokra a jelenségekre, melyek viszont káros elemekként épültek be, később nagyon negatív szerepet játszottak a francia hadviselésben.

Engels „A császár mentetegetőzése” című cikkében elemzi III. Napóleon rendszere és hadügye csődjének okait: „A francia katonai igazgatás összeomlásának oka a császár szerint: »katonai szervezetünknek az utóbbi 50 évben fennálló fogyatékosága.«”

Vitathatatlan azonban, hogy ezt a szervezetet nem először tették próbára. A krími háború idején elég jól helyt állt. Ragyogó eredményeket ért el az itáliai háború elején, s az időben mind Angliában, mind Németországban a hadseregszervezet mintaképének tekintették. Kétségtelen azonban, hogy már akkor is sok fogyatékosága volt. De a múltbeli és a mai állapot között a különbség az, hogy akkor működött, most viszont nem működik. S ezt a különbséget a császár nem magyarázza meg, jóllehet épen ez szorul magyarázatra — igaz, hogy ez egyszermind legfájóbb pontja a második császárságnak, amely e szervezet mechanizmusát megbénította a korrupció és a sikkasztás legkülönbözőbb fajtáival.”¹¹⁴

¹¹³ Uo. 413—414. o.

¹¹⁴ EFVKI. II. köt. 477. o.

Francia afrikai lovas vadász

A hadművészetről

Engels a hadművészeti kérdésekkel foglalkozó művei között nem sok azoknak a száma, amelyekben az algériai háború hadművészeti tanulságait értékeli. Néhány munkájában azonban a konkrét hadtörténelmi események alapján megvizsgálta, hogy az algériai háború következményei milyen változásokat idézett elő korának hadművészetében. Engels ezzel kapcsolatos megállapításai logikus láncot alkotva kiterjedtek a felkelés, a hadászat és harcászat számos kérdésére.

Engels 1848. június végén a párizsi munkások felkelését elemző „A júniusi forradalom” című cikkében bemutatta a munkásosztály verekedésének politikai és katonai okait. A katonai okokat vizsgálva megál-

lapította, hogy a francia burzsoázia ugyanazt a „barbár hadviselési” módszereket alkalmazta, mint amit a függetlenségéért küzdő algériai nép ellen.

„A megrémült nemzetgyűlés Cavaignacot diktátorrá nevezte ki — írta Engels —, az pedig Algírban hozzá lévén szokva »energikus« közbelépésekhez tudta, mit kell tennie.”¹¹⁵ Cavaignac kapitányt 1832-ben vezényelték Algériában, ahol kíméletlen hadviselési módszerek alkalmazásának segítségével fényes karriert futott be.¹¹⁶ Még Bugeaud marsall is átvette Cavaignac módszereit.¹¹⁷

A párizsi munkások júniusi felkelését a túlerő és a brutális módszerek bevezetésével verték le. Különösen az Algériában folyó gyarmati háborúban alkalmazott kegyetlen hadviselési módszerek alkalmazása lepte meg a francia proletariátust. „A népnek eddig sejtelve sem volt arról — állapítja meg Engels —, hogy efféle algériai hadviselés lehetséges Párizs közepén.”¹¹⁸ A párizsi munkásfelkelés tanulságait elemezve Engels már ekkor bebizonyította, hogy a barbár hadviselési módszerek és a korszerű haditechnika csökkentette a barrikádok harci értékét. A forradalmi felkelésnek mindig támadónak kell lenni és a proletariátusnak meg kell teremteni saját haderejét.

Engels megjegyzéseivel nagyon fontos tanulságokat fogalmazott meg a proletariátus elkövetkezendő katonai küzdelmei és a hadtudomány számára.

Engels az ötvenes évektől kezdve hadtudományi munkáiban egyre gyakrabban foglalkozik az algériai háború és a hadművészet fejlődésének kapcsolatával. „Mik lennének a következményei annak, ha a Szent Szövetség háborút indítana Franciaország ellen egy 1852-es győzelmes forradalom estén” című munkájában az algériai háborúban érvényesülő hadviselés specifikus törvényszerűségeiről és következményeiről az alábbiakat írta Engels:

„Ami a franciákat illeti, ők az algériai kis háborúval még a nagy háború napóleoni hagyományainak fonalát is megszakították. (Kiemelés tőlem — Á. T.) Meg kell majd mutatkoznia, hogy ez a rablőháború ellensúlyozza-e a fegyelemre hátrányos következményeit a harcedzettség előnyeivel: hozzászoktatja-e az embereket a fáradalmakhoz, vagy letöri őket a túleröltetéssel: végül hogy nem fosztja meg a tábornokokat is a nagy háborúhoz szükséges coup d’oeil-től (gyors áttekintés, meglátás). Mindenesetre a francia lovasság tönkremegy Algériában; elveszti force-át az által, hogy leszokik a zárt choc-ról (lökésről), és olyan csatárrendszerben harcol, amelyben a kozákok, a magyarok és a lengyelek mindig fölányban lesznek vele szemben. A tábornokok kö-

¹¹⁵ EFVKI. I. köt. 52. o.

¹¹⁶ Lásd Deschamps, Auguste: Eugène Cavaignac. Paris, Librairie Internationale, 1870.

¹¹⁷ Elég, ha ezzel kapcsolatban csak a Dahna-hegység nekmariai barlangjainak esetét említjük meg. A kb. 1000 főt számláló ulad-riah törzset itt a szűk hegyi odúk előtt meggyújtott nedves fák füstjével fojtották meg. Bugeaud, aki Pélissier ezredest bízta meg a dahrai akció végrehajtásával, Cavaignac példájára utalt, amikor az ezredesnek a következő parancsot küldte: „Orléansville, 1845. június 11: Ha ezek a hitvány fickók oduikba húzódnak vissza, kövesse Cavaignac smelhasi példáját! Zárja el a kijáratot, füstölje ki őket, mint a rókákat szokás.” Idézi Egretaud, Marcel: Réalté de la nation algérienne. Paris, Editions Sociales, 1957. 65. o.

¹¹⁸ EFVKI. I. köt. 54. o.

zül Oudinot Roma előtt blamáta magát és csak Cavaignac tűnt ki júniusban —, de mindezek még nem grande éprouve-ök (nagy próbatételek)”.¹¹⁹

Engels tehát rámutatott, hogy ez a gyarmati kis háború negatív hatással volt a francia katonai vezetők hadászati irányító készségére. Az algériai háború nem volt nagy próbatétel és nem egy megtévesztő elképzelést szült a kor lehetséges nagy korszerű háborújának menetéről a francia hadművészetben.

A francia hadművészet első nagy próbatétele az ún. keleti kérdés miatt kirobbant krími háborúban következett be. Engels sok cikkében értékelte a politikai és katonai eseményeket. Emeljük ki ezek sorából azokat, amelyek témánkhoz kapcsolódnak és az algériai háború pozitív vagy negatív hatását kutatják. Engels „Az angol hadsereg jelenlegi állapota” című írásában részletes jellemzését adja az angol hadügy elmaradottságának és méltatja a francia hadművészet előnyös oldalait.

„Most nézzük hogyan működött ez a hadsereg — írta Engels —, mikor a csapatok Törökországba értek. *Minthogy a francia hadsereg szervezetében folyamatosan bevezették mindazokat a rendszabályokat, amelyek az algériai hadjáratokban gyakorlatilag hasznosnak bizonyultak*, (Kiemelés tőlem — A. T.), a francia katonák amint partraszálltak, azonnal kényelmesen berendezkedtek. Minden szükségeset magukkal vittek, ha ez nem is volt valami sok, és bármit, ami hiányzott, a francia katona vele született találékonysága hamarosan előteremtett. Ez a rendszer még Louis Bonaparte és Saint-Arnaud korrupt részvénytársasági igazgatási alatt is aránylag zökkenőmentesen működött. Ezzel szemben az angolok! Megérkeztek Gallipoliba, mielőtt ellátmánykészleteik befutottak volna; létszámuk négyszer akkora volt, mint a mennyit a táborban elhelyezhettek; semmi sem volt előkészítve a kihajózáshoz; nem voltak fogatokra szerelt sütőkemencék, nem volt valójában felelős igazgatás. Parancsok és ellenparancsok követték és keresztezték egymást, szörnyűséges vagy inkább nevetséges módon. Volt ott nem egy öreg őrmester és káplár, aki jól elrendezkedett a kaffer vadonban, vagy az Indus menti izzó síkságokon, de itt tehetetlen volt. Azok a szervezeti javítások, amelyeket valamelyik parancsnok egy hadjárat alkalmával netán bevezetett, csupán a hadjárat tartalmára maradtak érvényben; mihelyt a különböző ezredek elváltak egymástól, őfelsége a királynő ősdi szabályzatai voltak megint az egyedül érvényes szabályok, és a hadjárat igazgatási tapasztalatai teljesen veszendőbe mentek.”¹²⁰

Marx és Engels „Az unalmas háború” találó címmel megjelent közös cikkükben a keleti háború egy esztendejének katonai értékelését adják. Bírálják a tehetetlen francia, angol és orosz hadvezetést, mert nagyobb hadműveletre, ütközetre még nem került sor. Ennek kapcsán jegyzik meg: „Azok a csapatok, amelyek elfoglalták Algériát és

¹¹⁹ Uo. 158—159. o.

¹²⁰ MEM. 10. köt. 252. o.

a háború elméletét és gyakorlatát az egyik lehető legnehezebb hadszíntéren tanulták meg (Kiemelés tőlem — A. T.), akik a szikkek ellen harcoltak az Indus homokos partjain és a kafferek ellen Dél-Afrika tükés bozótjaiban, olyan országban, amelyek sokkal vadabbak Bulgáriánál — ezek a katonák tehetetlenek és hasznavehetetlenek, semmire sem jők egy olyan országban, amely gabonát még exportál is!”¹²¹ Marx és Engels helyesen ítélték, amikor kijelentették, hogy a hadviselő felek „szánalmas teljesítményeket” mutatnak fel és nem törekednek a „lendületesen és erőteljesen megvívott háborúra”.¹²²

Marx és Engels még több cikkében¹²³ vizsgálta a krími háború hadműveleteit és ütközeteit. Ezekben kiemelték a zuávok, az idegenlégió és „a francia chasseurs d’Afrique, a világ legjobb lovaskatonáinak” harcászati erényeit. Keményen kritizálták az angol katonai intézmények „gyatraságát” és a második császárság „hadviselésének önhitt közepszerűségét”.

Engels több munkájában végezte el az 1859-es itáliai háború hadtudományi értékelését. Ennek során két esetben is vizsgálat tárgyává tette a francia—szárd—osztrák háború menetét befolyásoló algériai hadviselés tapasztalatait. Engels „Hogyan tartja sakkban Ausztria Itáliát?” című írásában osztrák szempontból vizsgálja a háború problematikáját. Részletes katonaföldrajzi elemzésnek veti alá a hadszíntért és hadművészileg kitűnő indoklások sorozatával bebizonyítja az osztrákok előnyét. Engels algériai példa segítségével hadtörténeti analógiával mutatja ki a híres várnégyszöggel rendelkező osztrákok hadászati előnyeit a francia—szárd erőkkal szemben. Engels szemléletes példájában ezeket írta:

„Amikor a franciáknak Algériában ellenséges vidéken kell menetelniük, négy gyalogsági négyszöget alkotnak, s ezeket egy romboid négy sarkán helyezik el; a lovasság és a tüzérség középre kerül. Ha az arabok támadnak, a gyalogság állandó tüze visszaüzi őket és mihelyt erejük megtört, a lovasság közéjük ront, a lövegek állást foglalnak, a tüzüket rájuk ontják. A lovasság, ha visszaverik, oltalmat talál a gyalogság négyszögei mögött. Amit a szilárd gyalogság jelent ilyen irreguláris hordákkal szemben, azt jelenti az erődök rendszere egy gyengébb hadsereg számára a nyílt mezőn — különösen, ha ezek az erődök folyók hálózatában vannak elhelyezve. Verona, Mantova, Peschiera és Legnago egy négyszög négy sarka, s ameddig legalább hármat nem vesznek közülük be, egy gyengébb hadsereget nem lehet pozíciója elhagyására kényszeríteni.”¹²⁴ Ennek ellenére az osztrák hadvezetés súlyos hibái miatt a francia—szárd hadseregek nyerik a háborút.

„Savoya, Nizza és a Rajna” című, 1860 februárjában írt brosúrájában Engels elmarasztalja az osztrák és a francia hadászati és harcászati vezetést. Az elemzés során azonban olyan hadművészeti össze-

¹²¹ Uo. 372. o.

¹²² Uo. 373. o.

¹²³ Lásd „Az inkermani csata”, „A háború Keleten”, „Az angol hadügy”, „A francia hadviselés bírálata”, „Napoleon utolsó csel fogása”, „Csata Szevasztopolnál”, „A legutóbbi krími események alakulása” stb. (Megtalálhatók MEM. 10. és 11. kötetekben.)

¹²⁴ EFVKI. II. köt. 62. o.

függésre hívja fel a figyelmet, amit érdemes idéznünk. Engels ki tudta választani azokat a hadviselési elemeket — az algériai tapasztalatokat — amelyek a franciák számára biztosították a győzelmet az 1859. június 24-i solferinói csatában. „Az ordre, contreordre, désordre¹²⁵ ilyen összevisszasága folytán a legfelsőbb vezetés iránti bizalmában eléggé megrendülve megy az osztrák hadsereg a solferinói csatába — amely rendszertelen mászárlás mindkét fél részéről. Szó sem volt harcászati vezetésről sem a franciáknál, sem az osztrákoknál. Az osztrák tábornoknál a tehetetlenség, a zűrzavar és a felelősségtől való félelem volt a nagyobb, míg a francia dandár- és hadosztályparancsnokoknál az önbizalom. A franciáknál ugyanis — algériai tapasztalataik alapján — a végsőkig kifejlődött rutinjuk volt a szétszórt és a falvakban vívott harcban, ez végül elűzte az osztrákokat a csataterőről.”¹²⁶

Engels nagy figyelemmel kísérte az 1870-ben kitört francia—porosz háborút és számos munkájában hadtörténeti értékelését is elvégezte. Idéztük a „Hadseregek tündöklése és bukása” című cikkét. Ebben az algériai háborúnak az egyetemes hadügyet, különösen a francia és a porosz hadtudományt és hadügyet befolyásoló hatását ábrázolta. Szükségesnek tartjuk azonban a hadászati vezetésre ható algériai hadművészeti tapasztalatok ellentmondásos érvényesülését is kimutatni. A „Jegyzetek a háborúról XII.” című munkájában Engels felvázolja, hogy Mac-Mahon milyen hadműveleti tervet dolgozott ki hadserege számára a Metzbe való eljutás és Bazainet erőinek felmentésére. Végrehajtásánál a terv és a hadászat csődje végül is Sedanhoz vezetett. Engels éles kritikával illeti a politikából fakadó hadászatilag hibás elgondolást.

„Nem egy stratégának — írta Engels —, hanem egy »algériainak« a terve ez, aki az irreguláris csapatok elleni harchoz szokott — nem katonák, hanem olyan politikai és katonai kalandorok terve, akik az utóbbi tizenkilenc esztendőben kényük-kedvük szerint garázdálkodhattak Franciaországban.”¹²⁷ Engels értékeléséből kitűnik, hogy a győzelmet a kitűnő hadászati vezetésnek, az algériai tapasztalatokat felhasználva a csapatok magasabb színvonalú kiképzésének, harcászatának és ütőerejének, valamint a tüzérség jobb harckészségének köszönhették a poroszok.

Az algériai háború hatásáról a francia hadművészetre Bugeaudot is idézve Weygand megállapítja: „Az afrikai háború kitűnő iskolája volt a fiatal parancsnokoknak: »A tábornok — mondotta Bugeaud — a gyakorlatban tanulmányozhatja mindazokat a kérdéseket, ami az ellátás, a szállítás eszközeivel függ össze; megtanulja, hogyan kell alkalmazni a katonákat anélkül, hogy túleröltetné őket; a táborhelyek kiválasztását és őrzését. A tiszteket és katonákat harchoz szoktatják az állandó összecsapások, megszokják az éhséget és szomjúságot, a mindenféle nélkülözést anélkül, hogy az demoralizálná őket. ... Gyakran zászlóaljakkal és századokkal vesznek részt elszigetelt akciókban és megszok-

¹²⁵ Parancs, ellenparancs, rendetlenség.

¹²⁶ EFVKI. II. köt. 122. o.

¹²⁷ Uo. 433. o.

ják az önállóságot és a felelősséget. »De hozzátette, hogy az afrikai tábornokoknak meg kell tanulniuk a nagy háború művészetét (l'art de la grand guerre), ami képessé teszi őket« arra, hogy európai háborút is vezethessenek.« Sajnos ezt a tanácsát nem fogadták meg, de ez nem az afrikai hadsereg hibája volt.”¹²⁸

Néhány hadtudományi tanulság

Engels a XIX. századi algériai háború és a hadügy problematikájának vizsgálata során maradandó értékeket alkotott. Korunkban a fegyveres küzdelem rendkívül bonyolult jelenséggé vált és a hadtudománynak a szerteágazó kérdések egész sorát kell tanulmányoznia. A második világháború után a hadügyben lezajlott forradalmat is figyelembe véve az engelsi elvek érvényessége és a kutatási módszerek alkalmazása a szocialista hadtudomány számos ágában kimutathatóak.

Lenin a XX. században hívta fel a figyelmét a gyarmati háborúk, és a nemzeti felszabadító háborúk kutatására. „A szocializmus és a háború” című munkájában Lenin azt írta: „Mind a pacifistáktól, mind az anarchistáktól pedig mi marxisták abban különbözünk, hogy feltétlenül szükségesnek tartjuk külön-külön minden egyes háború történelmi tanulmányozását (Marx dialektikus materializmusa szempontjából)”¹²⁹

A marxista katonai teoretikusok közül elsőnek a híres szovjet hadvezér, Frunze fogadta meg Engels és Lenin útmutatását. Felhívta a figyelmet a „kis” háború elméletének kidolgozására és példát mutatva vizsgálatának tárgyává tette a nemzeti függetlenségéért küzdő marokkói nép fegyveres küzdelmét.

Frunze 1921-ben írt, „Az egységes katonai doktrína és a Vörös Had-sereg” című cikkében foglalkozik a „kis” háború kérdésével. Kifejti, hogy az ellenség technikai fölényben levő hadserege elleni harc egyik útját a várható hadszínterek körzetében folyó partizánháború előkészítésében látja. „Ha az állam ennek kellő figyelmet szentel — írta Frunze —, ha ezt a »kis háborút« rendszeresen és tervszerűen készíti elő, az ellenséges hadsereget ezzel olyan helyzet elé állítja, amelyben minden technikai fölénye ellenére tehetetlen lesz a viszonylag rosszul felfegyverzett, de merészen kezdeményező, bátor és elszánt ellenféllel szemben . . .

De ismétlem, az eredményes »kis háború«-nak elengedhetetlen feltétele az, hogy tervét jó előre elkészítsék, és mindenről gondoskodjanak, ami nagyarányú sikeres kifejlődéséhez szükséges. Ezért vezérkarunk egyik feladata az legyen, hogy kidolgozza a »kis háború« elméletét, amely megmutatja, miképpen lehet majd jövő háborúinkban partizánharcot vívni a technikailag fölényben levő ellenséggel szemben.”¹³⁰

¹²⁸ Weygand: I. m. 278. o.

¹²⁹ Lenin: A háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. I. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1958. 556. o.

¹³⁰ Lásd Frunze Válogatott Művei. II. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1959. 26. o.

Frunze „Az európai civilizátorok és Marokkó” című 1924—25-ben írt monográfiája ma sem veszítette el időszerűségét.¹³¹ Frunze követendő szintézisét alkotta meg a XX. század egyik „kis” háborújának és a hadügyi kapcsolatának. Ennek rendszeres kutatását Frunze nagyon fontosnak tartotta.

„A világháború befejezése óta itt látunk először meglehetősen kiterjedt hadműveleteket — írta Frunze —, melyekben a technika legújabb vívmányait vetik harcba. Egyoldalúságuk és korlátozottságuk ellenére a marokkói eseményekből leszűrt tapasztalatok sok hasznos adatot nyújtanak arra nézve, milyen jellegűek lesznek a korszerű hadseregek nagy tömegekkel vívott hadművelete a jövőben. Az »élőerő« és a »technika« szerepe, az egyes fegyvernemek viszonylagos jelentősége, a mozgó háború és az állásharc, a háború és politika kérdései e tapasztalatok nyomán számos olyan újabb konkrét adattal bővülnek, amelyek megkönnyítik elméleti feldolgozásukat.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a marokkói háború tapasztalatainak tanulmányozása bőséges anyagot szolgáltathat katonai elméletünk számára. Sajnos, katonai irodalmunkat nem érdekelte különösebben az a kérdés, s ez kétségtelenül hiba. A marokkói háború iránt érdeklődni kell — megéri az érdeklődést.”¹³²

Frunze meghatározása a háborúk vizsgálatának jelentőségéről csak aláhúzzák Engels ez irányú tételének nagy fontosságát. A hadtudományi kutatóknak szem előtt kell tartani e fontos marxista tanítást és szellemében kell kutatni, vizsgálni a második világháború után lefolyt, sajnos kevésbé kutatott minden egyes „kis”, helyi háborút, mert ezek „iránt érdeklődni kell — megéri az érdeklődést.”

ТИБОР АЧ:

ЭНГЕЛЬС И КОЛОНИАЛЬНАЯ ВОЙНА В АЛЖИРЕ

Резюме

Автор поставил своей задачей ознакомить читателя с менее известной темой из богатого наследия Энгельса — с его трудами по военной науке. Одной из главных областей многосторонних военно-исторических исследований Энгельса была разработка проблематики освободительных и колониальных, так называемых «малых» войн. В ходе этого Энгельс совместно с Марксом проводит анализ французско-алжирской «малой» войны и её последствий, проходившей в период между 1830 и 1890 годов. Классики марксизма во многих своих работах занимались вопросом алжирской войны, влиянием её на военное дело, на основании этой войны ими было сделано несколько выводов, весьма важных для борьбы пролетариата. Современная наука в полной мере подтверждает эти гениальные выводы.

Автор на основании работ Маркса «Бижо» и Энгельса «Алжир», а также впечатлений Маркса о поездке в Алжир в 1882 году и на основании их переписки многосторонне изображает характер французо-алжирской войны, причины её, наиболее важные военные события первого (1830—1840 гг.), второго (1841—1857 гг.) и третьего (1857—1890 гг.) периодов этой войны. Автор на основании заключений Маркса и

¹³¹ Уо. 480—574. о.

¹³² Уо. 481. о.

Энгельса подчеркивает полководческую деятельность великого алжирского патриота эмира Абд эль-Кадера и «цивилизатора» Алжира маршала Бижо, а также дает наиболее важные критерии алжирского и французского военного искусства.

Автор в своей статье обращает внимание на то, как глубоко анализировал в своих трудах Энгельс «плодотворное» влияние алжирской войны на французское военное дело эпохи XIX века. Военную организацию французов и существенные элементы военной науки переняли у французов европейские державы, их вооруженные силы, особенно прусская армия. Энгельсом были вскрыты те закономерности, тенденции развития и изменения, которые в связи с французо-алжирской войной появились в области военной теории, военной техники, структуры армии и военного искусства. Автор приводит те высказывания Энгельса, на основании которых он сделал вывод о том, что во французской военной теории и в военной науке «алжирской малой войной оборвали даже нить наполеоновских традиций великой войны». В 1870 году Энгельс снова констатирует, что в эпоху капитализма войну ведут классы и нации, и такая «настоящая война» была в Алжире. Энгельс во многих своих произведениях указывал на то, что алжирская война также играла роль в «огромной революции», происшедшей во всей системе военно-технических средств, в первую очередь в огнестрельном оружии с нарезным стволом. Автор статьи на основании многочисленных трудов Энгельса показывает, какое большое влияние оказала алжирская школа на организационные изменения армий, родов войск, специальных и прочих войск, на их вооружение и систему боевой подготовки. Эту проблему разрабатывает Энгельс особенно в своих произведениях «Французская легкая пехота» и «Военная реформа в Германии». Автор в своей статье обобщает заключения и выводы Энгельса, касающиеся военного искусства и сделанные им на основании опыта алжирской войны.

В заключение автор статьи указывает на то, что Энгельс создал вечные ценности для социалистической военной науки. Фрунзе первым из марксистских военных теоретиков принял указание Энгельса, подверг исследованию теорию «малых» войн и теоретически проанализировал вооруженную борьбу борющегося за независимость народа Марокко. Следуя примеру исследователей марксистской военной науки Энгельса и Фрунзе, нам также следует анализировать каждую отдельную «малую», местную войну, проходившую после второй мировой войны, потому что «интересоваться ими нужно — игра стоит свеч».

TIBOR ÁCS:

ENGELS UND DER ALGERISCHE KOLONIALKRIEG

Resümee

Der Autor macht den Leser mit einem weniger bekannten Thema des reichen Nachlasses von Engels bekannt. Ein Hauptgebiet des vielseitigen kriegsgeschichtlichen Forschung des Klassikers bildete der Befreiungs- und Kolonialkrieg, die Problematik des s.g. Kleinkrieges. Marx und Engels analysierten den französisch-algerischen Kleinkrieg von 1830—1890, beschrieben seine Folgen und seine Wirkung auf das Heereswesen und zogen einige sehr wichtigen Lehren für den Kampf des Proletariats. Die heutigen Kenntnisse bestätigen alle ihre Festsetzungen.

Der Verfasser schildert vielseitig aufgrund der Studien „Budeaud“ von Marx und „Algerien“ von Engels bzw. der Marxschen Eindrücke vom J. 1832 und des Briefwechsels zwischen den beiden Klassikern den Charakter, die Ursachen des französisch—algerischen Krieges und die wichtigsten Ereignisse seines ersten, (1830—1840) zweiten (1841—1857) und dritten (1857—1890) Abschnittes. In dieser Beleuchtung wird die Rolle des algerischen Patrioten Emir Abd el-Kader, die heerführerische Tätigkeit des algerischen „Zivilisators“ Marschall Budeauds gewürdigt und treten die wichtigsten Merkmale der algerischen und französischen Kriegskunst in Vorschein.

Die Schriften von Engels entfalten die tiefgreifende „belebende“ Wirkung, die der algerische Krieg auf das französische Kriegswesen des 19. Jahrhunderts ausübte. Die wichtigsten Elemente der französischen Organisation und Kriegskunst übernahm vor allem Preussen, aber auch andere europäischen Mächte. Engels beleuchtete auch die Gesetzmässigkeiten, Entwicklungstendenzen und Veränderungen, die während des französisch—algerischen Krieges auf dem Gebiet der Militärtheorie, Kriegstechnik, Armeebau und Kriegskunst auftauchten. Auch jene Schriften von Engels werden in die Analyse miteinbezogen, welche zu jener Erkenntnis führten, dass der Faden der napoleonischen Tradition des grossen Krieges eben durch den algerischen Kleinkrieg in der französischen Militärtheorie und Kriegsführung unterbrochen wurde. Engels behauptete in 1870 wiederholt, dass zur Zeit des Kapitalismus Klassen und Nationen den Krieg führen. Das war auch der Fall mit Algerien. In mehreren seinen Werken behauptete er, dass der algerische Krieg in der Revolution, die auf dem Gebiet der Kriegstechnik vor sich ging, auch seine Rolle hatte, vor allem aber das ganze System der Feuerwaffen mit gezogenem Lauf betraff. Aufgrund von mehreren Studien von Engels zeigt der Verfasser, was für grosse Wirkung der algerische Krieg auf die Armeen, Waffengattungen, Spezial- und anderen Truppen, Ausrüstungen und Ausbildungssysteme ausübte. Diese Fragen werden besonders durch die Studien „Die französische leichte Infanterie“ und „Militärreform in Deutschland“ beleuchtet. Die Studie fasst sämtliche, auf die Kriegskunst des algerischen Krieges bezüglichen Lehren zusammen.

Engels leistete durch seine Studien wertvolle Dienste der sozialistischen Kriegskunst. Von den Marxistischen Militärtheoretikern war Frunze der erste, der sich mit der Theorie des Kleinkrieges beschäftigte und den bewaffneten Kampf des um seine Freiheit ringenden marokkanischen Volkes bearbeitete. Der Forscher der marxistischen Kriegskunst muss das Beispiel von Engels und Frunze vor Augen haben und alle, nach dem zweiten Weltkrieg ausgebrochenen Kleinkriege untersuchen — es lohnt sich der Mühe.

